

KINDL MELINDA

Párhuzamos kényszerpályák

Olasz-magyar diplomáciai
kapcsolatok 1943-1945 között

KRONOSZ KIADÓ

Kindl Melinda

Párhuzamos kényszerpályák

KINDL MELINDA

PÁRHUZAMOS KÉNYSZERPÁLYÁK

*Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok
1943–1945 között*

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2022-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

print ISBN 978-615-6339-49-2

pdf ISBN 978-615-6339-50-8

A névmutatót összeállította:

Tóth Adrienn

Olvasószerkesztő:

Bellus Ibolya

A borítón látható (1942-es) kép forrása:

Fortepan / Adományozó: Marics Zoltán. Képszám: 131231

© Kindl Melinda, 2022

© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2022

Harsányi Iván emlékének

Tartalom

ELŐSZÓ HELYETT	11
BEVEZETŐ	13
Az olasz historiográfiába oltott legendárium. Néhány megjegyzés a korszakkal kapcsolatos olasz történetírásról	20
A témával kapcsolatos magyar szakirodalom	30
A témával kapcsolatos külföldi szakirodalom	32
Források és forrásvidékek	34
Kutatói megfontolások	39
A JANUS-ARCÚ ÁTÁLLÁS ÉS OLASZORSZÁG RÉSZEKRE	
SZAKADÁSA	41
Mussolini és a fasiszta rendszer bukása	41
Az első tapogatózások	46
Castellano missziója	52
Zanussi missziója	54
Végső döntés Rómában	55
„ <i>Ha elkapnak, akkor levágják a fejünket mindannyiunknak!</i> ”	60
Konklúzió	61
„ <i>És akkor most újrakezdjük!</i> ”	67
A királyi Itália maradéka	73
Dél-Olaszország és a külügyminisztérium csírája	75
Diplomáciai harapófogók	77
A BUDAPESTI OLASZ KÖVETSÉGEK TÖRTÉNETE 1943	
AUGUSZTUSÁTÓL MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁIG	85
Útban a krízis felé	85
A követség épületének elvesztése	92
Az Olasz Szociális Köztársaság elismerésének körülményei	97
Anfuso és új szerepe	101

A királyi követség hivatalos elismerése	102
A Királyi Olaszország gazdasági érdekeinek védelme	106
A menekült olasz katonák védelme	110
Megbeszélés Grazzi követtel	115
Casertano Magyarországon	120
Fasiszta ajánlatok és fenyegetések	123
Pénzügyi nehézségek, financiai fegyverek	125
Az Olasz Kultúrintézet igazgatói posztjának ügye	129
Az Olasz Kultúrintézet elvesztése	130
A Királyi Olaszország kulturális érdekeinek védelme	134
Az olasz katonák segélyezése, szabotázs és hírszerzés	136
Casertano–Horthy megbeszélés	139
A fasiszta követség helyzete Magyarország megszállásának előestéjén	143
Kitekintés: az olaszországi magyar követségek és konzulátusok helyzete 1943 őszén	147
MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁHOZ ÉS A KIRÁLYI	
KÖVETSÉG FELSZÁMOLÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT	153
A tengely repedezik	153
A veronai per	157
A veronai per magyar visszhangja	162
Magyarországi helyzetkép Verona után	167
Az utolsó negyedév. A királyi követség a megszállás előestéjén	171
1944. március 19.	175
De Ferrariis és társai sorsa	180
Rendeződő helyzet	184
AZ UTOLSÓ FELVONÁS: OLASZ–MAGYAR KAPCSOLATOK	
1944 TAVASZA ÉS 1945 ÁPRILISA KÖZÖTT	187
Szabó László olaszországi követ és meghatalmazott miniszter kinevezése	187
Személyi változások Budapesten	191
Az Abele-ügy	193
A Szálasi-kormány és a javuló diplomáciai kapcsolatok	197
Szálasi tervezett látogatása a Ducénál	202

Kulturális kapcsolatok	205
Végjáték	209
Epilógus: az olaszországi magyar követségek és a diplomaták sorsa a háború után	211
UTÓSZÓ HELYETT	215
Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok? De hát kik azok az olaszok?	216
Korszakolás	217
Látens interakciók, valódi ellentétek	218
A német recept (szövetségesből szövetséges-megszállt)	221
SZEMELVÉNYEK	225
1. De Ferrariis memoárja. Előszó (részlet)	225
2. Voli levele az olasz hadsereg vezérkari főnökének és a S.I.M vezetőjének (1943. október 27.)	226
3. Voli levele az olasz hadsereg vezérkari főnökének és a S.I.M vezetőjének (1943. november 22.)	230
4. Feljegyzés a magyar nemzet legfelsőbb vezetőjének látogatásáról (1944. december 28.)	232
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	235
Levéltári források	235
Sajtó	238
Nyomtatott források és szakirodalom	239
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	253
HELYNÉVMUTATÓ	259
SUMMARY	263

Előszó helyett

„A tudós nem tudja, mit talál majd, alakfelismerő képessége csak körülbelüli információval látja el arról, milyen irányban »szimatol« valami érdekeset. Azt azonban, hogy ez az érdekes voltaképpen micsoda, olyan eljárással kell kiderítenie, amelyben szerepet játszik a próbálkozás és a tévedés, hipotézis és hamisítás.” Konrad Lorenz kutatással kapcsolatos megállapításait minden tudományos véleményalkotásra törekvő ember megtapasztalja. Jelen esetben a múlt egy lehatárolható szeletének történeti reprodukciójára tett, éveken át tartó kísérletezés eredményét tartja kezében az olvasó. A feltáró munka alapanyagát jelentő források értelmezése és rendezése során maga az író is próbálkozott, sokszor tévedett, hipotéziseket állított fel, s a történelem megmásításának szándékával írt dokumentumokkal is bőségesen találkozott. Így, amennyiben helyes a lorenzi recept, minden reményem meglehet arra, hogy az „eljárás” végeredménye némi érdeklődésre tarthat majd számot.

A neves osztrák zoológus észrevételeinél maradva, a kutatás tévutakkal teli mezőben zajló játékos, exploratív folyamat, melynek során olyan kérdések is felmerülnek, „[...] amelyeket az embernek akkor is fel kell tennie, ha kénytelen feltételezni róluk, hogy megválaszolhatatlanok, és megengedett dolog, hogy az effajta kérdésekre spekulatív úton próbáljon választ találni.” Esetenként szembesülnöm kellett azal, hogy források hiányában bizonyos múltbéli események kivonták magukat a megismerés alól, vagy a bemutatott események igazolására csupán csak egyetlen forrás állt rendelkezésemre. Arra törekedtem ugyanis, hogy egységes és kontinuos történetet alkossak magam és az olvasó számára, amennyire ezt a „játék” történészörökben elfogadott szabadságfoka és a kútfők engedik.

Bevezetés

„A regényírásnak három szabálya van.
Sajnos, senki sem tudja mik azok.”
(William Somerset Maugham)

Az olasz–magyar kapcsolatok történetében a háború negyedik éve nyitott új fejezetet. Az 1942–1943-ban egymást követő katonai kudarcok, majd azok politikai földcsuszamlássá szélesedése változást, de legalábbis a változás igényét idézte elő mindkét állam vezető köreiből. A vesztes sztálingrádi csata, a magyar és az olasz tekintetben egyaránt különösen fájó doni katasztrófa pedig nemcsak számunkra voltak mérföldkövek, de a háború lehetséges kimenetelét illetően is. Lassan világossá vált, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút, s így szövetségesei számára egyre kényelmetlenebbé vált a tengelyhez való tartozás. Olaszországban 1942 végére, 1943 elejére egyre kitapinthatóbb volt mind a király,¹ mind a hadsereg vezetőinek az elégedetlensége a Mussolini-féle politikával szemben. 1943 májusában az afrikai német és olasz egységek megadták magukat, s ezzel megnyílt az út Szicília felé, azaz megnőtték az esélyei egy itáliai vagy balkáni partraszállásnak, mely utóbb Magyarországot is új helyzetbe hozhatta volna.

Bár a későbbiekben a szövetségesek Balkánra történő benyomulása irreális álomnak bizonyult, tény, hogy július 9-én kezdetét vette a harc Szicíliáért, és 20-án a szövetséges erők már bevonultak Pálermóba. Mindezt csak tetézte, hogy a lakosság számára is nyilvánvalóvá vált: az ország vezetése teljesen felkészületlen és tehetetlen a szövetségesek bombázásával szemben. A háború Olaszországban 1943 nyarára végleg elvesztette támogatottságát és nemzeti ügy jellegét.

Míg 1943 nyarán Kállay Miklós különleges megbízottak és a magyar követségek egyes diplomatái útján igyekezett titokban megnyer-

¹ III. Viktor Emánuel (1869–1947), 1900-tól 1946-ban történő lemondásáig Olaszország királya.

ni a szövetségesek támogatását az esetleges fordulat végrehajtásához, Olaszország a belső hatalmi változások irányában kereste a megoldást. Ettől a ponttól kezdve bel- és külpolitikai földmozgások tematizálták újra nemcsak a két ország diplomáciai kapcsolatait, hanem mozgásterét is.

A Kállay-kormány béketapogatózási kísérleteinek nagy irodalma van. Ezzel szemben az olasz fegyverszüneti megállapodást előkészítő tárgyalások története és a kiugrás körülményei magyarul nem vagy csak kevéssé ismertek. Itália kapitulációjának alaposabb történeti feltárását, bemutatását, melyre eme kötet második fejezetében tesztek kísérletet, ezen túl három okból is mellőzhetetlennek tartom a téma szempontjából.

1. *A kiugrás módja alapvetően meghatározta Olaszország további sorsát, s ennek Magyarországot érintő konzekvenciái is voltak.* Gondolok itt nemcsak az ország részekre szakadására, a kibontakozó polgárháborúra, a monarchia későbbi bukására, hanem Észak- és Közép-Olaszország német megszállására is. A rosszul megszervezett átállás miatt tolódott ki a német megszállás földrajzi határa, s többek között ebből következett az is, hogy Róma visszafoglalása 1944 nyaráig elhúzódott, ami egyértelműen elrettentőleg hatott a magyar politikai körökre is.

2. *Az olasz vezetés és a szövetségesek között lefolyt tárgyalásokkal kapcsolatban levonható konklúziók részint magyar vonatkozásban is érvényesek.* Előljáróban elég annyit említeni, hogy az angolszászok „feltétel nélküli megadás” formulája ahogy az olaszokra, úgy ránk is riasztóan hatott: a szövetségesek csökönysége az olaszoknál is kötőféke volt a tárgyalásoknak, aminek súlyos katonai következményei vitathatatlanok. A kiugrási tárgyalások bemutatásával pontosabb képet alkothatunk arról, hogy milyen nehéz helyzetbe hozta – rajtunk kívül – az olaszokat is a feltétel nélküli megadás elve (önmagában már a kifejezés is, gondolva itt a szégyen, a nemzeti önbecsülésen esett seb stb. konnotációira), ami a magyar politikai köröket is visszatartotta attól, hogy hasonló lépésre szánják el magukat. Látni fogjuk, mekkora lendületet adott az egyeztetéseknek, hogy a szövetségesek végül beleegyeztek az olaszok azon kérésébe, hogy Róma közelében indítsanak katonai akciót (a mi esetünkben is az átállás megvalósításának alapkritériuma-

ként fogalmazódott meg, hogy a nyugati szövetségesek érzék el az országhatárt), amit az olaszok (megint hozzánk hasonlóan) azzal indokoltak, hogy fegyveres támogatás nélkül nem tudnak a németektől elszakadni. Egyszermind nem akarták kockáztatni sem a főváros elvesztését, sem azt, hogy a kabinet és a király könnyűszerrel a németek foglyává váljon. Más kérdés, hogy Badoglio és a király egyáltalán nem tudták hasznosítani a szövetségesek katonai jelenlétét, s ez súlyos politikai és katonai katasztrófához vezetett.

3. Úgy vélem, hogy *a németek az olasz kiugrás tapasztalataiból tanulva jártak el később Magyarország esetében.* („Egy árulást egy másik is követheti.”) Mindkét ország esetében sort kerítettek a megszállásra, fenntartva az állam szövetségesi státuszát, azaz valójában mind Itália, mind Magyarország szövetségesből szövetséges-megszállt (alleato-occupato) országokká váltak.

A könyv az eseménytörténet fonalát 1943. július 24-én veszi fel. Mint ismeretes, ezen az éjszakán a Fasiszta Nagytanácsban a Dino Grandi² vezette pártellenzék leszavazta, másnap pedig a király menesztette Mussolinit. A belpolitikai fordulat és a hozzá kapcsolódó viharos tömegmozdulások az egész fasiszta rendszert elsöpörték. Az írás bemutatja az ezután következő, a kapitulációig vezető 45 nap³ fordulatokban gazdag történetét és annak következményeit. Előzetesen elég annyit elmondani, hogy a szeptember 3-i olasz fegyverletétel nyilvánosságra hozatala után Hitler csapatai bevették Rómát. Mussolini kimenekítése után a Duce vezetésével északon megalakult a Salò-i Köztársaság,⁴ míg Pietro Badoglio,⁵ a király és szűk körük délen rendezkedett be. A kettészakadt

² Dino Grandi (1895–1988), olasz politikus, diplomata és fasiszta vezető. 1929–1932 között a külügyminiszteri, majd az igazságügyi miniszteri posztot töltötte be. 1932–1939 között követ volt Nagy-Britanniában, 1939–1944-ben pedig a korporációk vezetőjének nevezték ki. Fontosabb életrajzi műve: GRANDI 1985.

³ A szakirodalomban is elterjedt „45 nap” kifejezés a fasiszta rezsim bukása és a fegyverszünet nyilvánosságra kerülése közötti időszakra vonatkozik.

⁴ Olaszul Repubblica Sociale Italiana, így gyakran használatos ennek az elnevezésnek a rövidítése, az RSI is. Emellett Repubblica di Salò, vagyis magyarul Salò-i Köztársaság néven is szerepel a szakirodalomban, de már a korszakban keletkezett forrásokban is.

⁵ Pietro Badoglio (1871–1956), Olaszország marsallja. Az első világháborúban Isonzónál a Monarchia csapatai ellen harcolt, 1928–1934 között Tripolitánia és Kirenaika kormányzója volt, 1935-ben az Etiópiát megszálló olasz csapatok főparancsnokává nevez-

ország története a két országrészben eltérő alakzatot vett fel. Amíg délen a Királyi Olaszország képtelennek bizonyult határainak megvédésére hathatós angolszász segítség nélkül, az északon formálódó új államalakulat sorsa – nemcsak katonai és gazdasági értelemben, hanem gyakorlatilag minden téren – a német vezetés igényei szerint alakult. A két olasz kormány helyzetébe, legfőképp külpolitikai lehetőségeik vonatkozásában a második fejezet enged betekintést.

Itt érkezünk el a kötet témájának kapcsolattörténeti alapproblémájához. A fegyverszüneti megállapodás nyilvánosságra kerülése, majd az Olasz Szociális Köztársaság megalakulásának híre és ténye ugyanis az olasz diplomáciai testületet váratlan helyzetbe hozta. Pontos információ és utasítás hiányában,⁶ az anyaország vezetésétől elvágva, minden követnek és diplomatának döntenie kellett arról, hogy melyik oldalra áll. A memoáirodalomban és a levéltári forrásokban is gazdagon dokumentált esemény(ek) ismeretében nekem is el kellett döntenem, hogy milyen mélységben és megközelítésben mutatom be az 1943 őszen történtek szerteágazó következményeit. A bevett diplomáciatörténeti módszertan látószöge nem minden esetben volt alkalmazható. Ezért ahhoz, hogy teljesebb képet nyújthassak, a nagypolitikai események mellett az egyéni döntések szintjének taglalására is vállalkozom. Ennek az elgondolásnak a jegyében illesztettem be a második fejezetet záró, rövidebb lélegzetű alfejezetet, mely az egyes országokban működő követek döntéseivel foglalkozik.⁷ Ez az alfejezet egyúttal átvezet bennünket az események magyarországi színhelyeire, melyek bemutatása a harmadik, részben a negyedik és az ötödik nagyobb gondolati egységben kap helyet.

Olaszország részekre szakadásával a követek mellett a Kállay-kormánynak is kezdenie kellett valamit, legalább három okból. Egyfelől mert rövidesen megérkezett a nyomatékos német „kérés” az Olasz Szó-

ték ki. A második világháború elején vezérkari főnök lett, de a sikertelen görögországi hadjárat után visszavonult az aktív szolgálattól. Mussolini bukása után 1943–1944-ben miniszterelnök. A Mussolini uralma alatt játszott szerepéért az olasz szenátus később elítélte, 1974-ben rehabilitálták.

⁶ Kizárólag a berlini, a budapesti, a bukaresti és a szófiai követségeket értesítette a kormány szeptember 8-án, távirati úton a fegyverszünet bejelentéséről. (BADOGLIO 1948. 75.) Ezt követően a németek minden összeköttetést elvágtak Olaszország és a külvilág között.

⁷ Az alfejezetben kifejtettek a következő tanulmányomban ismertettem részletesebben: KINDL 2013a. 37–47.

ciális Köztársaság elismerésére, s Mussolini kormányának szeptember 29-én megtörtént, meglehetősen kétértelmű magyar elismeréséből a németek is levonták a konzekvenciákat.⁸ Másfelől Magyarországnak szem előtt kellett tartania, hogy lépésével ne veszítse el a szövetségesek remélt jóindulatát (így immáron a Királyi Olaszországot sem). Harmadrészt pedig azért, mert Budapesten két olasz követség formálódott (ellentétben sok más országgal, ahol egyöntetűen vagy erre, vagy arra az oldalra álltak a diplomaták). Mivel a Kállay-kormány mindkettőt elismerte, a királyi és a fasiszta misszióval kapcsolatos politikát is külön-külön ki kellett alakítania. Mindeközben az olaszországi eseményekből Hitlerék is tanultak, s a német vezérkar hadművelleti osztálya a szeptember elején kiadott utasításoknak megfelelően a hónap végére már elkészítette a Margarethe I. tervet⁹ Magyarország megszállására.

A budapesti olasz követség tehát szeptember közepén két párta szakadt; mindenki a saját, relativizálódott politikai-etikai sáncai mögé húzódott. A fegyverszünet bejelentése „[...] radikálisan átalakította azt a forgatókönyvet, amelyben a külföldön lévő tisztségviselők gondolkodhattak: mindent felforgatott, kezdve azon, hogy milyen módon viszonyulhattak más országokból érkezett kollégáikhoz, a helyi hatóságokkal kiépített kapcsolataikon át, a jövő hozta konkrét operatív feladatokig bezárólag.”¹⁰ Mindkét esetben, legyen szó a király vagy Mussolini melletti elköteleződésről, a diplomaták a megjósolhatatlanságra rendezkedtek be: ez elsősorban abból fakadt, hogy Olaszország további sorsa egyelőre meglehetősen képlékeny volt. Fontos megjegyezni, hogy a lassan előrehaladó olaszországi események implicit (egyben természetes) módon a Budapesten székelő két olasz követség lehetőségeinek külső korlátait is jelentették, amivel párhuzamosan létezett egy

⁸ Egyes történészek álláspontja szerint a Margarethe-terv kivitelezésére feltehetően az olaszországi események miatt nem került sor ekkor, mivel jelentékeny haderőt kötött le a félsziget minél nagyobb részének a megszállása. Emellett azonnal megkezdődött a legcélszerűbb forgatókönyv kidolgozása Magyarország megszállására. Ezt szolgálta Edmund Veesenmayer 1943. novemberi budapesti tájékoztató látogatása. Erről lásd RÁNKI 1968. 29–40.

⁹ Uo. 30.

¹⁰ „In realtà il sopraggiungere dell’armistizio modificava radicalmente lo scenario entro cui dovevano muoversi i funzionari all’estero: tutto ne risultava sovvertito, dal modo in cui rapportarsi ai colleghi degli altri stati, al tipo di relazioni da instaurare con le autorità locali, fino ai concreti compiti operativi cui si sarebbe stati chiamati in futuro.” CONCIATORI 1990. 205.

másik is, amilyen – mint majd azt a harmadik és negyedik fejezetben látni fogjuk – érdemben (szép szóval vagy nyomásgyakorlással) sem Mussolini, sem a németek nem tudtak változtatni egészen Magyarország megszállásáig.

A Kállay miniszterelnökségével kapcsolatban utólag megfogalmazott kritikák között hosszú ideig előkelő helyen szerepelt a rendszermentés vádja. A kérdéssel kapcsolatban 2004-ben publikált tanulmányában Ormos Mária kézenfekvően állapítja meg: „Nyilvánvaló, hogy nincs – és soha nem is volt – olyan hatalom, amely ne akarta volna megörökíteni, adott esetben pedig átmenteni önmagát. A magyar rendszer egyik alapkérdése – ahogyan Elias Canetti mondaná – nyilvánvalóan a túlélés volt. Nem is lehetett más.”¹¹ Ennél sokkal relevánsabb azt vizsgálnunk, ahogyan a tanulmányában is rámutat, hogy milyen realitásai voltak a magyar politikának abban az időszakban, s hogy „[...] vajon képes-e a hatalom olyan új kapcsolatok teremtésére, illetve más, rugalmasságot biztosító lépésekre, amelyek átminősítik annyira, hogy megváltozott körülmények között is ura maradjon a helyzetnek.”¹² A harmadik és a negyedik fejezetben a rendelkezésre álló források alapján, a Budapesten székelő olasz követségek történetének rekonstrukciója mellett, magam is azt igyekeztem vizsgálni, hogy:

1. az olasz kiugrás kapcsán miként értékelte a magyar kormány saját korlátait és lehetőségeit (realitások);
2. a fasiszta követséggel szemben a királyi kormány küldöttei milyen előnyökben és támogatásokban részesültek a magyar kormány részéről, abban a hiszemben, hogy a szövetségesek (jóindulata) felé az út a Badoglio-kormányon át is vezethet (új kapcsolatok);
3. a Kállay-kormány milyen konfliktusok árán (például az Olasz Szociális Köztársaság elismerése körüli huzavona, a veronai per magyarországi recepciója vagy a végtelenségig halogatott követküldés révén) próbálta a magyar politikai akaratot függetleníteni az egyre markánsabban artikulált fasiszta és német igényektől (rugalmasság).

¹¹ ORMOS 2004. 74.

¹² Uo. 75.

Az olasz–magyar „bilaterális” diplomáciai kapcsolatok a tárgyalt időszakban kettő helyett háromszereplős mezőben alakultak. A felek minden lépését (eltérő mértékben, de) az átható német jelenlét befolyásolta, rátelepedve a tárgyalt országok külpolitikájára (és bizonyos fokig a belpolitikájára is). Ezzel még nem mondanék nóvumot. Ellenben úgy vélem, hogy könyvem nemcsak érzékletesebbé és gazdagabbá, hanem megalapozottabbá is teszi ezt a közismert megállapítást, számos új elemmel gyarapítva a Kállay-éra korrajzát, részletesebben megvilágítva az olasz és a magyar politikai helyzet összefüggéseit és hasonlóságait, végigkísérve 1943 késő nyara és 1945 tavasza közötti történetük kapcsolódási pontjait. A kötet emellett kidomborítja a szüntelenül, bár ellentmondásosan kiutat kereső magyar politika kilátástalan helyzetét. A Budapesten lévő olasz követségek kezelésében a magyar kormány döntési önállóságának igényét, autonómiára való törekvését érhetjük tetten egy olyan miliőben, ahol, Ghyczy Jenő¹³ külügyminiszter szavaival élve, a „[...] navigálás [...] a német szövetséges akna zátonyai és a nácik ötödik hadoszlopának tengerfenéke között” napról napra kockázatosabbá vált. Azaz, jelen munka egyik nem titkolt célja, hogy bemutassa és alátámassza azt a tételt, miszerint a Badoglio-kormány és Mussolini követségének élénk táruzó budapesti története egyúttal az egyre szorosabb német függésbe kerülő magyar külpolitika óvatos önállósodási kísérleteinek krónikája is.

A követségek ügyében keletkezett „rendezetlen” helyzetet csak Magyarország megszállása után számolhatták fel a németek, elhurcolva a királyi követség diplomatait és családtagjaikat. Sorsuk további állomásainak rövid ismertetésére a kötet negyedik fejezetének utolsó előtti alfejezetében térek ki. A két ország viszonyának további alakulásában is cezúrát jelentő március 19-i események azonban (meglepő módon) korántsem juttatták nyugvópontra az immár kettős német gyámság alá vett olasz–magyar diplomáciai kapcsolatokat. Az ötödik fejezetből megtudhatjuk, milyen hosszú időnek kellett eltelnie, mire a

¹³ Ghyczy Jenő (1893–1982), diplomata, külügyminiszter. A Monarchia felbomlásáig osztrák–magyar konzuli attasé, 1929–1935 között a prágai, majd a belgrádi, 1937 és 1939 között pedig a berlini követség első beosztott tisztviselője volt. 1939 és 1940 decembere között a külügyminisztérium politikai osztályát vezette, majd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett. 1943. július 24-től az ország megszállásáig a külügyminiszteri posztot töltötte be.

magyar kormány 1944. július 30-án az Olasz Szociális Köztársaságba Szabó László személyében teljhatalmú minisztert akkreditál, s hogy a valódi fordulatot csak Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete hozta el. Az 1944. október 16-án hatalomra kerülő Szálasi-csoporttal a fasiszta követségnek nem volt nehéz megtalálnia a közös hangot. A jelentésekből kiderül, mekkora egyetértésben és igyekezettel kezdtek bele a Nemzetvezető olaszországi útjának szervezésébe, melynek realitása a szövetségesek előrenyomulásával persze napról napra csökkent. Az egyre nyugatabbra tolódó frontvonal pedig nemcsak Magyarország új politikai realitásainak, de a normalitásnak a határait is jelölte. Míg az ország keleti részében, Debrecenben Ideiglenes Nemzeti Kormány alakult, mely 1945 januárjában kapitulált a szövetségeseket is képviselő szovjetek előtt, addig a nyugati országrészben a nyilas minisztériumok – többek között – Mussolini legfrissebb könyvének kiadásán és az olasz–magyar diákcseraprogram felélesztésén fáradoztak. Az 1945 márciusára az országból kiszoruló Szálasi-kormányt a Duce ekkorra már két főre zsugorodott magyarországi diplomáciai képvisellete is elkísérte. A végül Ausztriában felbomló fasiszta követ-ség utolsó jelentése egy korszak, és egyben eme könyv zárszava is lett.

Az olasz historiográfiába oltott legendárium

Néhány megjegyzés a korszakkal kapcsolatos olasz történetírásról

A témával kapcsolatos olasz historiográfia sajátos fejlődésének rövid bemutatását – melyre ebben az alfejezetben vállalkozom – a tudományos igényesség mellett egy lényegi kérdés feltevésének és megválaszolásának a szándéka is vezérli. Alapvető kérdésem volt a vizsgálódás során, hogy mennyiben tekinthető külpolitikának az Olasz Szociális Köztársaság fennállása alatt más országokkal (esetünkben kiváltképp Magyarországgal) folytatott interakcióinak összessége? Valamint, hogy pusztán egy bábállam volt-e az RSI vagy ennél többről van szó? Bár az olvasó kezében tartott könyv terjedelme már sejteti a választ, ennek indoklásától mégsem tekinthetek el.

Időrendben az első írások, melyek az olasz kiugrás körülményeit és az Olasz Szociális Köztársaság történetét tárgyalják, az események főszereplőinek tollából származnak. A háború után keletkezett

visszatekintő írárok megszületését a legtöbb esetben a történelem és/vagy az ítélőszék előtti *önvédelem és öngazolás igénye* motiválta; a szerzők túlnyomórészt vádlottként, legelőször a börtönben vetették papírra emlékeiket.

Annak kiderítésére, hogy Róma elmaradt védelméért a német le-rohanás napjaiban a királyi kormány oldaláról ki volt a felelős, már a háború alatt megkezdődtek a vizsgálatok. A szeptember 8-i katasztrófa ügyében nyomozó Palermo Bizottság (*Commissione Palermo*)¹⁴ 1944. október 19-én alakult meg. Öthónapos működése során a testület 48 alkalommal ülésezett. A kihallgatottak közül¹⁵ végül csak Mario Roatta¹⁶ és Giacomo Carboni tábornokok ellen emelt vádat, ám az eljárás végére őket is felmentette,¹⁷ a per anyagát pedig – államtitokra hivatkozva – egészen 1965-ig zárta. Ha felelősségre vonásra ekkor nem is került sor, a szerv munkája annyit minden bizonnyal elősegített, hogy megindult a visszaemlékezések dömpingszerű kiadása, aminek – a testület tevékenységén túl – a háború befejezése után felállított Tisztogató Bizottság (*Commissione di epurazione*) által indított vizsgálatok adtak újabb lökést. A széles körű, általános jellegű nyomozás keretében a Bizottság 1946 februárjáig eljárást indított mindenki ellen, aki aktív politikai szerepet vállalt a Mussolini-éra alatt (beleértve ebbe a Salò-i Köztársaság idejét is). A nagy lendülettel megindított számonkérési hullámnak 1946 nyarán a Togliatti-amnesztia vetett véget. A kommunista vezető mint igazságügyi miniszter számára nem a számonkérés jogszerűsége okozott fejtörést – efelől nem volt kétsége –, hanem az, hogy a fasiszta rendszer időszakában (ezen belül a háború éveiben, kiváltképpen a salò-i apparátusokban) az államapparátus

¹⁴ Az 1945. március 3-ig működő testületet elnökéről, Mario Palermo hadügyi államtitkárról Palermo Bizottság (*Commissione Palermo*) néven jegyzi a történelem.

¹⁵ A kihallgatottak között található Badoglio tábornok, volt miniszterelnök, Francesco Rossi tábornok, Pietro d'Acquarone, a király egykori személye körüli miniszter, Giuseppe Castellano tábornok, Vittorio Ambrosio egykori vezérkari főnök és Enzo Marchesi tábornok.

¹⁶ Mario Roatta (1887–1968), olasz tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke volt 1941. március 24-től 1942-ig, majd 1943. július 1-től ismét visszahelyezték ebbe a pozícióba. 1944 novemberében tartóztatták le a Róma katonai védelme kapcsán elkövetett gondatlanság vádjával.

¹⁷ Roattát végül 1945 márciusában az antifasiszta politikus-újságíró testvérpár, Carlo és Nello Rosselli 1937-ben történt meggyilkolásában játszott szerepéért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1949-ben azonban felmentették a vád alól.

keretében folytatott tevékenység milyen széles körben tesz lehetővé felelősségre vonást, illetve hogy ez milyen következményekkel járhat a demokratikus kormányzat számára. Az állam és a nemzet pacifikálásának igényével hozott rendelet nyomán azonban több ezer fasiszta, köztük a legrosszabb fajtából való bűnözők is szabadlábra kerültek, kérdőre vonásuk pedig örökre elmaradt.¹⁸ Mindezekből már érthető, hogy a háború után miért is nem válhatott sem a tudományos diskurzus, sem a közbeszéd tárgyává, hogy pontosan mi is történt 1943 és 1945 között Olaszországban.

Ha a bíróság elé idézett személyek által írt memoárok kiadási dátumain végigtekintünk, nem nehéz a bizottságok munkája (1944–1946) és a főszereplők önigazolási igénye közötti összefüggést meglátnunk.¹⁹ Az első kiadási hullámot újabbak követték: egy az 1960-as évek végén, egy pedig az 1990-es évektől napjainkig tart.²⁰ Az idők folyamán egyre nagyobb mértéket öltő, zömében fasiszta memoáriródalom frázisait a történelmi publicisztika terjesztette tovább hatékonyan az olvasók körében (erős gyökereket verve a kollektív emlékezetben), a szakirodalomba is beszivárogtatva azokat.

Az 1945 utáni magyar historiográfia alakulásával összevetve elegendőnek tűnik két alapvető különbségre felhívnom az olvasó figyelmét. Míg Olaszországban a Togliatti-amnesztiával egyfajta társadalmi *tabula rasa* alakult ki, addig hazánkban „a háborút követően a kommunista propaganda félelmetes gyorsasággal cserélte le a közelmúlt

¹⁸ Togliatti eredeti elképzelése szerint az amnesztia hatálya nem terjedt volna ki olyan esetekre, „»amikor gyilkosságokról, különösen vad kegyetlenkedésekről, emberek megöléséről vagy elhurcolásáról, anyagi javak erőszakos megszerzéséről« volt szó. [...] Végül is a jogszabály – túl nagy terjedelme, a kormány mérsékelt erőinek a nyomása, az idézett rész kétértelmű elemekben bővelkedő fogalmazása folytán – igen széles teret engedett a bírósági értelmezéseknek, különösen a semmitőszék elé utalt esetekben. Ennek nyomán az idők során számos, botrányt keltő ítélet született.” AGOSTI 1997. 31. A Togliatti-amnesztiáról lásd még: FRANZINELLI 2006.

¹⁹ Néhány példát említve: CARBONI 1945; CARBONI 1952; ROSSI 1946; BADOGLIO 1948; CASTELLANO 1945; GRAZIANI 1948. A fasiszták pereiről lásd még ZARA 1958. Giorgio Pini, aki a Salò-i Köztársaság idején a belügyminisztérium főtitkáráként működött, visszaemlékezéséhez írt előszavában a következőképpen szól élete 1943 és 1945 közötti időszakáról: „Nincs mit letagadni”. PINI 1950. 13.

²⁰ A korszakolással kapcsolatban lásd például GERMINARIO 2005. 29–39., különösképpen 30.

ellenségeit”,²¹ holott a rendszer által kikialtott bűnösök eltávolításával egy időben, „[...] a kortársi elemzések és az 1945 utáni demokratikus átmenet érzelmektől telített önvizsgálatai alkalmas kiindulópontjai lehetnek volna a forráskutatáson alapuló szakszerű történelmi vizsgálódások megkezdésének. Az ország szovjetizálásának és a tudományos élet gleichschaltolásának 1947-től felgyorsuló folyamata azonban lehetlenné tette ezt.”²² A Horthy-korszak mint fasiszta rendszer „[...] propagandisztikus megközelítésmódot a magyar történettudomány csak az 1960-as évek közepétől, a Kádár-korszak liberálisabb tudománypolitikája által nyújtott manőverezési lehetőségeket kihasználva kezdte meghaladni [...]”,²³ s lassú folyamat eredményeként az 1980-as évek végére máig érvényes széles körű szakmai konszenzust alakított ki.

Itáliában – igaz, néhány úttörő munka már az 1960-as években megjelent²⁴ – az interpretatív fordulatot csak az 1980-as évek közepe hozta el. A csend – írja Enzo Collotti neves történész –, melyet az az erős félelem is táplált, hogy az RSI-vel kapcsolatos kutatások megindítása esetleg legitimálná azt (holott a fasiszta köztársaság legitimitása húsz hónapig tartó működéséből és létezéséből eredt), végül megtört.²⁵ Kezdetét vette a témával kapcsolatos tényalapú történelmi kutatások kereteinek megteremtése (kutatóintézetek felállítása, szakfolyóira-

21 PIHURIK 2014. – A számadatokat tekintve Karsai László írására hagyatkozom: „1945 és 1949 között mintegy 40 000 embert internáltak, 90 551 embert állítottak népbíróság elé, 42 066 ellen vádat is emeltek, 23 094 esetben megszüntették az eljárást. 11 032 esetben kiderült, hogy nem háborús vagy népellenes bűnöket követett el az illető, ezért ügyét más vádhatósághoz tették át. 11 225 esetben más módon zárták le az ügyet: kitelepítették, internálták, vagy a vádeljárás alá vont időközben elhunyt. 26 997 embert ítéltek el, döntő többségüket (21 995 főt) egytől öt évig terjedő börtönre, 14 727 főt felmentettek. Összesen 477 embert ítéltek halálra, és közülük 189-et akasztottak föl, vagy lőttek föbe. 15 014 embert az úgynevezett »B«-listázás során (ez összesen 62 000 embert érintett) állásából elbocsátottak (itt voltak »átfedések«, jó néhány ember ügyét, miután munkahelyén állásvesztésre ítélték, áttették a népügyészségre, sokan végül valamelyik népbíróság előtt találták magukat). A megtorlások, felelősségre vonások áldozatai közé kell számítanunk azt a mintegy 230 000 »népi németet«, akiket részint (Nyugat-)Németországba, részint a Szovjetunióba deportáltak 1945–1946-ban.” KARSAI 2012a. 15–16.

22 ROMSICS 2012. 4.

23 Uo. 5.

24 A legfontosabbak ezek közül Frederick William Deakin, Enzo Collotti és Renzo De Felice munkái.

25 COLLOTTI 2005. 16.

tok megjelentetése, konferenciák szervezése stb.) és témáinak újrafogalmazása. Az 1985-ben Bresciában, a Luigi Micheletti Alapítvány (*Fondazione Luigi Micheletti*) által szervezett történeztalálkozó és az 1988-as bellunói szakmai összefüggések már ennek az új korszaknak a kezdeteit jelölik. Ekkortól olyan tárgykörök kerültek az olasz történetírás látókörébe, mint a németekkel való viszony, az RSI-ben lezajlott koncepciók perék (például a veronai per) vagy a holokauszt.

Bár a zsidótörvények már 1938-ban törvényerőre emelkedtek, a zsidókérdés „megoldásának” végső fázisa a Salói Köztársaság megalakulásához kötődik: az 1943. november 14-én kiadott veronai manifesztum hetedik pontja a zsidókat már egyenesen idegeneknek és a nemzet ellenségeinek nyilvánította, majd ugyanezen hónap utolsó napjaiban rendelet született koncentrációs táborba szállításukról. Az állami politikán túlmenően a zsidók helyzetét tovább nehezítették azok a bandák, melyek kifejezetten a „törvény” elől bujkáló „idegenek” felkutatásának céljával jöttek létre. Mindezek kevés nyomot hagytak az olasz kollektív emlékezetben, a számadás a mai napig nem történt meg. Sőt, egyes tanulmányok tanúsága szerint az olaszok a többi európai néphez képest se jobban, se rosszabbul nem bántak a zsidókkal. A múlt ilyenfajta mérlegelése jól jelzi azt a közfelfogást, mely morális szemellenzőként hátráltatja a tisztánlátást és a szembenézést. Az Olasz Szociális Köztársaság „idegen test az országban és annak történetében” típusú felfogása minden felelősség-elhárításnak alapjává tudott és tud válni, leegyszerűsítve az RSI szerepét a német elnyomásnak kiszolgáltatott, önálló cselekvésre képtelen gépezetre. A felelősségelhárítás mechanizmusaival terhelt munkák mellett lassan az ellenpólus is megjelent. Elég Giuseppe Mayda *A deportáció története Olaszországban 1943–1945. Katonák, zsidók és politikusok a Harmadik Birodalom lágereiben*²⁶ című könyvét említeni, mely a deportálásokat, s az arra vonatkozó – mindmáig az iratokban csak utalásszerűen felbukkanó, az RSI és a Reich közötti – megállapodásokat tárgyalja, bemutatva az Olaszországban felállított koncentrációs táborokat (például Fossoli és San Sabba), vagy Michele Sarfatti *Zsidók a fasiszta Olaszországban. Viszontagságok, identitás, üldözés*²⁷ című munkáját, melyben

²⁶ MAYDA 2002.

²⁷ SARFATTI 2000.

a fasizmus zsidókhöz való hozzáállását mutatja be, még hozzá a rendszer születésétől, 1922-től kezdve.

A tudományos véleményalkotásnak tehát – több évtizedes késéssel, de – sikerült fokozatosan meghaladnia a memoáriróadalom és a történeti publicisztika által a szakirodalomba beoltott fráziskoncepciókat, s mára – részben – kiiktatnia azokat. A makacs toposzok közül, a holokauszt megítélésén kívül, témánk szempontjából még kettő tűnik érdemesnek a bemutatásra, melyek a kötet szerzőjét is foglalkoztatták.

1. A megfenyegetett Mussolini

Mussolini röviddel kiszabadítása után úgy határozott, hogy elvállalja a németek megszállta olasz területeken létrehozandó Salò-i Köztársaság vezetését, és Hitler oldalán folytatja a harcot. A fasiszta memoáriróadalom (például Anfuso, egykori budapesti követ²⁸) és néhány neves történész (többek között a legismertebb fasizmuskutató, Renzo De Felice) szerint a Duce döntését a félelem motiválta. Az 1943. szeptember 14-e és 15-e között Rastenburgban zajló Hitler–Mussolini találkozó során a feltevések szerint a Führer a zsarolás eszközéhez nyúlt, hogy az ellenkező és megtört Ducét jobb belátásra bírja. A tárgyalások során német részről elhangzott, hogy Olaszország Lengyelország sorsára fog jutni, s bevetésre kerülhet a nagyobb észak-olasz központok ellen egy halált okozó gáz is, amennyiben Mussolini visszautasítja az alakuló fasiszta állam irányítását. De Felice szerint mindezeket túl a Duce jelenlétével enyhíteni akart Olaszország német megszállásának súlyán, s próbálta akadályozni, hogy a nácik szabad kezet kapjanak az alpesi és az adriai tengerparti részek Németországhoz csatolásához.

Az apologetikus célú forrásokon nyugvó állításokból tisztán kiolvasható Mussolini történelmi felelősség alól való mentesítésének szándéka. Az önfeláldozó Duce portréja helyett mára a szakirodalom (ezek közül külön figyelmet érdemel Monica Fioravanzo 2009-ben, a

²⁸ Filippo Anfuso (1901–1963), olasz diplomata, újságíró, fasiszta politikus. Németországban, Magyarországon, Kínában és Görögországban szolgált karrierje kezdetén, majd 1935-ben visszahívták Rómába, ahol 1936-tól Ciano kabinetfőnökévé nevezte ki. 1942 januárjától 1943 szeptemberéig budapesti követként működött, majd Berlinbe helyezték át. A Legfelsőbb Bíróság bűnösnek találta a Roselli testvérek meggyilkolásának ügyében, ezért 1945 márciusában halálra ítélték. A vád alól 1949 októberében mentették fel. Életről lásd részletesebben: ANFUSO 1950; ANFUSO 1996. Magyar nyelven lásd RÉTI 2008. 158–192.

Donzelli gondozásában megjelent *Mussolini és Hitler* című műve²⁹) inkább a győzelmet áhító, a Wehrmacht készülő csodafegyverébe vetett hittel teli, és a valóságot homályosan látó, egyéni-politikai ambíciókat tápláló Mussolini képét festi meg. Ugyanakkor a jelenkori történetírás azt is hitelt érdemlően bebizonyította, hogy Hitler a lengyelországi megszálláshoz hasonló katonai okkupációra ekkor már nem volt képes. Bár a legtöbb magas rangú német katonatiszt egy fasiszta állam létrehozása helyett a félsziget kezükön lévő részének teljes megszállását tartotta volna taktikailag előnyösebbnek, tény, hogy az olaszokkal párhuzamosan berendezkedő németek még az általuk felügyelt részen sem voltak képesek az adminisztratív és közigazgatási feladatok önálló ellátására, emberhiány miatt. A németeknek viszont szükségük volt a front közelében a rend fenntartására és a megszállt ország rész kincseinek kizsákmányolására. Így teljes mértékben kizárható, hogy Olaszországban a Lengyelországhoz hasonló berendezkedést és megszállást akartak volna létesíteni.

A De Felice által említett két terület, az alpesi (Bolzano, Trento és Belluno) rész és az adriai tengerpart (Udine, Gorizia, Trieszt, Pola, Fiume és az Olaszországhoz csatolt szlovén tartomány: Ljubljana) sorsáról Hitler már az új fasiszta állam megalakulása előtt, 1943. szeptember 10-én döntött. A két zónát teljes mértékben kivonta az RSI fenntartása alól, és Franz Hofer, illetve Friedrich Rainer ellenőrzése alá rendelte, akik közvetlenül neki feleltek. A terv szerint e területeket a végső győzelem esetén a Birodalomhoz csatolta volna. Ez volt a leg súlyosabb fenyegetés az olaszok számára területi értelemben, de ebbe Mussolininek vajmi kevés beleszólása volt.

2. *Mussolini, a túszt*

A másik rendre citált tézis szerint Mussolini a németek kényének-kedvének kiszolgáltató túszt volt. A források azonban ezt nem támasztják alá. A Duce folyamatosan a köztársaság megszervezésén fáradozott. Ennek egyik legfontosabb pillére egy önálló hadsereg felállítása lehetett volna. Mussolini kiszabadítása után közvetlenül egy, az SS mintájára megalakuló fasiszta milícia gondolatát vetette fel. A szükséges emberanyagot a kiugrás után Németországba internált olasz katonák biz-

²⁹ FIORAVANZO 2009. 66. Értékes recenzió jelent meg róla magyar nyelven: RÉTI 2010.

tosították volna. A németeknek azonban nem állt érdekében autonóm olasz hadsereg felállítása, így mindent megtettek az ügy hátráltatása érdekében. Végül 1944 júliusában, Mussolini fáradhatatlan győzködése nyomán két olasz hadosztály visszatérhetett Itáliába. Ezekből, három német csapattesttel egyesítve, létrehozták a Graziani³⁰ hadügyminiszternek közvetlenül alárendelt *Liguria* elnevezésű hadseregcsoportot.

Amennyiben elfogadjuk, hogy Mussolini nem volt tús, és saját önálló döntése nyomán vállalta el a németek által „támogatott” fasiszta kormány irányítását, akkor mégis milyen módon lehetséges feloldani azt az ellentmondást, ami az állam genezisének körülményei (német döntés), működésének módja (olasz és német irányítás koegzisztenciája) és az olasz vezetők politikai ambíciói között feszül? Elégségesnek tekinthető-e a kollaboráció fogalma a paradox német–olasz viszony leírásához? Ahhoz, hogy ezekre és a fentiekben jelzett kérdésekre választ adhassak, ismertetnem kell az olasz történészkörök egy része által is elfogadott és adaptált klinkhammeri „szövetséges–megszállt” fogalom párt.

Enzo Collotti *A német közigazgatás a megszállt Olaszországban 1943–1945* című könyvének 1963-as megjelenése³¹ után harminc év telt el, mire a német–olasz kapcsolatok vizsgálata ismét felkeltette a szakmai körök érdeklődését, és a kutatók pontosabb meghatározást találtak a két ország közötti meglehetősen ellentmondásos viszonyra. Az 1993-ban, Lutz Klinkhammer német történész által bevezetett *alleato-occupato* formula³² jól szintetizálja azt a kettősséget és ambivalenciát, amiben Olaszország 1943 őszén magát találta. A szövetséges-megszállt státusz kialakítása és fenntartása korántsem volt véletlen a németek részéről. Klinkhammer művében kifejti, hogy a megoldásnak egyszerre voltak politikai-propagandisztikus és gyakorlati céljai. A propagandisztikus cél a következő volt: Mussolini arra kellett a németeknek, hogy leplezze Olaszország megszállásának tényét, azzal a látszattal, hogy a fasiszták és a nácik közötti szövetség a továbbiakban is fennáll. A németek ugyanis az olasz példán keresztül meg akarták mutatni, hogy Badoglio és klikkje árulása nemhogy meggyengítette, hanem – úgymond – megerősítette a tengelyországok szövetségét.

³⁰ Rodolfo Graziani (1882–1955), olasz tábornok, politikus, az Olasz Szociális Köztársaság hadügyminisztere.

³¹ COLLOTTI 1963.

³² KLINKHAMMER 2007.

A nácik reakciója egyúttal erős figyelmeztetés volt a kisebb szövetségeseknek, különösképpen Magyarországnak, hogy milyen sorsra jut az, aki követni kívánja Olaszország példáját. Ebből pedig a Kállay-kormány is értett: aki „árulóvá válik”, arra a megszállás vár. A szövetséges-megszállt rendszer kialakításának gyakorlati okát pedig az olasz gazdaság német hadicélokra való felhasználása adta (nem beszélve a közel másfél millió olasz munkáskéz³³ Németországba szállításának tervéről, ami gyógyírt nyújthatott volna a nemzetiszocialista gazdaság képzettmunkaerő-hiányára).

A kutatásom egyik gondolati keretét is adó szövetséges-megszállt formula segítséget nyújtott az ellentmondásokkal teli német–olasz kapcsolat (nem kevésbé a német–magyar viszony) értelmezéséhez, s végeredményképpen Klinkhammer megállapításait összevetve a fentiekben ismertettekkel, a következő megállapításokhoz vezetett:

1. Az Olasz Szociális Köztársaság kevés önállósággal, de a vezetőinek politikaformáló és -alakító igényével, s – legalábbis kezdetben – a társadalom egy részének konszenzusa mellett³⁴ működő állam volt.
2. A külpolitika tekintetében a németek kívánalmainak megfelelő vonalvezetésről beszélhetünk, ami ugyan alapjaiban meghatározta annak lehetőségeit, de nem korlátozta teljes mértékben mozgásterét.

Ha ezen a ponton tovább akarunk menni, felvetődik a már említett második kutatói kérdés, hogy csupán bábállammal van-e dolgunk? A téma sokak érdeklődését felkeltette, s részben ennek is köszönhető, hogy az RSI-vel kapcsolatos kutatások egyik legvitatottabb fejezetévé válhatott. Az állítás tételes cáfolatához Daniele Trabucco és Michelangelo De Donà 2016-ban megjelent, összegző igényű tanulmányát hívom segítségül.³⁵

³³ Uo. 423.

³⁴ Ez a számarány az 1944-es márciusi sztrájkok idején fordult meg. Uo. 425.

³⁵ TRABUCCO–DONÀ 2016.

Szemelvények

1.

De Ferrariis memoárja. Előszó (részlet)

De Ferrariis Salzano, Carlo: *Storia di una missione straordinaria. Budapest, Legazione d'Italia, 28 settembre 1943 – Roma, Ministero Affari Esteri, 8 febbraio 1945.*

A beszámoló a budapesti Olasz Követség tagjainak viszontagságairól szól a fegyverszünet megkötésének napjától kezdve. Attól a naptól, mely egy hosszú, megpróbáltatásokkal és harcokkal teli időszak kezdetét jelentette.

A hivatalnokok és az olaszok csoportjának nagy része – akik ama fájdalmas 1943 szeptemberében elutasították a náci-fasiszta parancsot, az együttes cselekvésre elszántan a helyükön maradtak abban a hat, egyre több nehézséggel teli hónapban – csak ezekben a napokban térnek haza oly régóta lakatlanul hagyott házaikba. [...] A változatlan hit egy szabad Olaszországban és az elvégzett kötelesség tudata egységben és működésben tartotta a hűség és az ellenállás szellemét. Ez az, ami egyesített minket Budapesten 1943 szeptemberében, és ezt az egységet senki meg nem bontotta.

Ez okból terjesztettem ki az *Egy rendkívüli misszió története* címmel ellátott beszámolóim időhatárait jóval 1944. március 19-e utánra, amikor a követség fegyveres elfoglalásával és az ott dolgozó hivatalnokok letartóztatásával vagy internálásával vége szakadt hivatali tevékenységünknek. Mindezzel egy jóval hosszabb és kivételes tapasztalatokat adó időszak vette kezdetét.

A feljegyzés készítése során gondolataimat közeli és távoli barátaimhoz intézem, akikkel 20 hónappal ezelőtt megkezdtem azt a menetelést, ami csak most, az ő visszatértükkel ér majd véget. Ők megértették, hogy ellenséges körülmények között az egyén méltósága, ahogy a nemzeté is, nem merül ki a nyugodt élet keresésében vagy értelmetlen bürokratikus szabályok értelmezésében, hanem az az erkölcsi feddhe-

tetlenség megóvásában és saját felelősségünk kétségen kívüli vállalásában nyilvánul meg.

Engedtessek meg tehát nekem, hogy még most is, és ezentúl mindig, „kiküldetésben” lévőnek tekintsem – mert immár feloldhatatlanul kötődik a kötelesség ama nemes fogalmához, aminek a saját létezésünket köszönhetjük – a legfiatalabbat közülünk: Attilio Perrone Capanót, követségünk harmadik titkárát: egy megállíthatatlan, cselekvésre, patriotizmusra és szabadságra ösztönző erőt, aki elsőként lépett arra az alpesi ösvényre, ahonnan nem volt többé visszaút.

Jelen tanulmányt neki szentelem, a budapesti követségen dolgozó összes kollégája és barátja nevében, akik testvéri szeretettel őrzik őt emlékezetükben.

2.

Voli levele az olasz hadsereg vezérkari főnökének és a S.I.M vezetőjének

ASMAE, *Affari Generali RSI 1943–45*, Ungheria, b. 40. Fasc 3.2. Adesioni al Governo repubblicano e badogliani. Tárgy: A budapesti olasz Királyi Követséget érintő érdekes események. Budapest, 1943. október 27.

Kötelességemnek tartom beavatni Önt a Királyi Követség személyzetével történt eseményekbe, melyek bár tömören, de lehetővé teszik majd a vezérkar vezetősége számára, hogy tiszta képet nyerjen a Magyarországon élő olaszok helyzetéről.

Mint ahogy az ismert, Anfuso exkövet dezertált, átállt a köztársaságiakhoz. [...] Természetesen Anfuso exkövet átállása nélkül sok bonyodalom elkerülhető lett volna, egyrészt az itt maradt olaszok, másrészt a magyar kormányservek tekintetében.

Anfuso exkövet, miután visszaérkezett Rómából augusztus 1-jén, nem takargatta egyfajta, talán személyes aggodalmakkal is erősített pesszimizmusát. Mindenek ellenére továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy ő a király követe, és ennek igazolására egy hűségét megerősítő táviratot küldött Guariglia [külügy]miniszternek. A szeptember 13-án este bemondott németországi rádióhírek viszont árulásra vezették őt.

Mikor közölte velem az elhatározását, elmondta, hogy csak így tud cselekedni Mussolinival szemben, aki mellett felépítette karrierjét. Hozzátette, hogy számára nincs más megoldás, még akkor sem, ha meggyőződése, hogy az általa támogatott ügy rövid időn belül összeomlásra van ítélve. Semmilyen módon nem akart meggyőzni. Sőt, azt mondta, hogy tőlem, mint öreg, piemonti származású tisztől nem várt mást, mint teljes hűséget a király iránt.

Anfuso exkövet – aki továbbra is rendeleteket adott ki a Királyi Követség fejléces papírján és felászlózott autón közlekedett a királyi kormány jelképével – anélkül indult el Berlinbe szeptember 21-én, hogy erről informálta volna a magyar hatóságokat, és önkényesen kinevezte Dott Pinit megbízott ügyvivőnek (a követségen a titkárok közül legutolsó a hierarchiában). Onnan szeptember 26-án érkezett vissza, az M.V.S.N. egyenruhájában, egy csapat feketeingesel és két német tiszttel. Elrendelte De Ferrariis bárónak, aki egyedül volt a Királyi Követségen, hogy egy órán belül hagyja el a helyiséget az összes királyi kormányhoz hű tisztségviselővel és hivatalnokkal egyetemben.

De Ferrariis báró tehát összehívta hivatali irodájába az írnokot, Ciraolo és Perrone Capano titkárokat és Caccialupi királyi kereskedelmi attasét. Megállapította, hogy lehetetlen megvédeni a Királyi Követséget, és a fent nevezettek 14.15-kor elhagyták a székházat. Ezekről a tényekről a királyi megbízott ügyvivő részletesen tájékoztatót.

Anfuso exkövet aztán elrendelte Nannini ezredesnek, hogy foglalja el az én irodámat is, ami egy villában van, ahol a lakóhelyem is található. Ennek én nyíltan ellenálltam. Nannini ezredes megértette, hogy mindenfajta erőszakos foglalási kísérlet hiábavaló lenne, ezért visszavonult és csak annyit tett, hogy küldött nekem jó pár levelet. Mindennek természetesen nem lett folytatása, de a leveleket megőrzöm, ha esetleg szükség lenne még rájuk.

Az én hivatalom helyiségeibe és részben a lakórészembe költözött át a Királyi Követség, amely De Ferrariis báró irányítása alatt továbbra is szabályosan elismert követség, s mint ilyen normál diplomáciai kapcsolatot tart fenn a magyar kormánnyal és más Budapesten tartózkodó követekkel. Ez a helyzet változatlan maradt azután is, hogy a magyar kormány álcázott módon elismerte a fasiszta kormányt, és azután is, hogy a királyi kormány hadat üzent Németországnak. Mindezt annak

ellenére, hogy német oldalról igen nagy volt a nyomás a végleges szakítás elérésére.

Az én közvetlen felügyeletem alá tartozó katonai szervek hűek maradtak a Király Ófelségének tett esküjükhöz, egy-két dezertálót kivéve. [...]

Ezen felül – mint ahogy erről már írtam egy jelentésben, amelyet pár nappal a fegyverszünet aláírása után küldtem egy vér szerinti herceget szállító repülővel – megállítottam egy szeptember 9-e óta Mestréből érkező és Görögország felé tartó katonai szerelvényt 310 katonával, köztük tisztekkel, katonákkal, civilekkel, akiknek el kellett volna jutniuk a megfelelő egységükhöz. Az én kérésemre ezeket az embereket egy menekülttáborba internálták (Dákára, Pápához közel), ahol – a magyar hatóságok biztosítottak erről – ott maradnak a konfliktus idejére.

Ezen elemek közül pár tisztt és altiszt (összesen 49 fő), egyrészt Nannini ezredes felbujtására, másrészt abban a hitben ringatva magukat, hogy így eljuthatnak a családjukhoz, kijelentették, hogy csatlakoznak a köztársasági kormányhoz. Eltávoztak a táborból, állítólag Németországon keresztül eljuthatnak Olaszországba.

Más katonák a kolozsvári koncentrációs táborban vannak (nagyjából 150 ember), tisztek és katonák, akik azokról a vonatokról szöktek meg, amelyek a Balkánról szállítják hadosztályaink maradványait Németországba. Sajnos a szökés lehetősége a vonatokról korlátozott: egyrészt a német kíséret ellenőrzése miatt, másrészt a katonák nem ismerik a nyelvet, és ez eltántorítja őket a szökéstől, pedig szívesen fogadná és támogatná őket a magyar lakosság minden rétege. [...]

A Honvédelmi Minisztériumnál sikerült kabátokat, cipőket és téli ruházatot vételeznem, melyek az internált tisztek és katonák között kerültek szétosztásra. A Belügyminisztérium szerveinél, akiknek bírói jogköre van az internálótáborokban, olyan elnyomást találtam, ami túlmegy minden eddigi megszokotton; sokszor egyenesen megrendítő.

Természetesen jobb a helyzete az ide kihelyezett katonai szervekhez tartozó tisztjeinknek és katonáinknak, akik még szabadon mozoghatnak, és rövid időn belül szinte mindannyian elhelyezkedhetnek az iparban, hivatalokban vagy vállalkozásoknál. Kielégítő a Dákára internáltak helyzete, akik mind elhelyezkedésre várnak, elegendő szabad mozgáslehetőséggel rendelkeznek, és az étkeztetésük is remek.

Sokkal rosszabb a helyzete a vonatokról szökötteknek. Őket szinte mind a komáromi táborba gyűjtik össze, a katonai bíróság fennhatósága alatt vannak. Kevesebb szabadságot és komfortot élveznek. A királyi megbízott ügyvivővel lépéseket kezdeményeztünk a Külügy- és a Honvédelmi Minisztériumnál azért, hogy elérjük, hogy az összes komáromi internáltat Dákára szállítsák át. Eme terv megvalósításában számítunk Monsignor Rotta pápai nuncius erkölcsi támogatására, aki holnap, október 28-án meglátogatja a dákai tábort.

Carboni tábornok őexcellenciája emlékszik talán [...] azon pénzalapokra (kb. 18 millió pengő), melyekből a „Gamma” szállítmányt fizetjük, és amelyek felsőbb utasításra az Olasz–Magyar Banknál kerültek elhelyezésre. A fegyverszünet megkötésének másnapján megpróbáltam levenni a számláról az összeget, de ennek ellenállt a Magyar Nemzeti Bank, azzal az indokkal, hogy mivel zárolt számláról van szó, ezért maximum havi 750.000 pengőt lehet csak felvenni róla. Ezért felvettem 750.000 pengőt, amit Anfuso, akkori királyi követ parancsára az ő kezébe adtam. Ebből az összegből ő 150.000 pengőt bocsátott a rendelkezésemre, a többit általam nem ismert módon használta fel.

Ezt követően – teljes egyetértésben a királyi megbízott ügyvivővel – azért, hogy amennyire lehetséges, eleget tegyek Badoglio marsall parancsának, a következőket határoztam el:

- leállítottam a Gammánál a munkafolyamatokat, megakadályozva ezzel, hogy a cég folytathassa a gyártást, ami nyilvánvalóan más javát szolgálná. A gyár kapacitása másfajta magyar gyártásra lett lekötve;
- átadtam a magyar Honvédelmi Minisztériumnak a kész vagy előkészítés alatt álló anyagokat, amiknek a leggyártását nem tudtam megakadályozni.

Ebben igazán nagy segítségemre volt Notari alezredes, aki segítségül tiszteket és munkásokat rendelt maga mellé. Ezenfelül megkíséreltem birtokba venni az Olasz–Magyar Banknál található pénzalapokat.

A megbízott ügyvivő határozott magatartása ellenére az Olasz–Magyar Bank néhány (nyilvánvalóan fasiszta vagy fasisztabarát) vezetője akadályokat támasztott, így a Királyi Követség pénzalapjait továbbra sem fizetik ki nekünk.

Végül, a fegyverszünet megkötése másnapján történt pénzfelvételt követően a bankban maradt összegből (kb. 17.000.000) sikerült:

- garanciaként a Gammának 6.500.000 pengőt kifizetni;
- a Honvédelmi Minisztériumnak átadni kb. 3.500.000 pengőt.

A fennmaradó kb. 7.000.000 pengő most zárolva van. Ennek köszönhetően kizárható, hogy a pénzalapokhoz a fasiszta kormány képviselői hozzáférhessenek, akik bármennyire is erősködtek, nem tudtak semmilyen fajta jogosultságot elismertetni az összeg felvételéhez.

Az úgynevezett köztársasági kormány képviselői – akiknek mind a mai napig nem történt meg az akkreditálása – minden eszközzel megpróbálták rátenni a kezüket az én bankszámlámra; többek között megfélemlítő hadjáratot is folytattak a királyi megbízott ügyvivő ellen és ellenem. Minden kísérletük hiábavaló volt.

Jelen beszámoló zárásaképpen ki szeretném emelni, hogy a megmaradt, rendelkezésemre álló – a haza ügyéhez és a királyhoz hű – személyzet továbbra is megtartja adott esküjét. Hogy milyen események várhatnak ránk eme vendégszerető országban, amely egyre inkább szenved a hatalmaskodó szomszéd elnyomását, nem tudni még, de egy biztos: a távoli haza, mely vérzi fájó sebeit, mindegyikünk szemében ott van királyunk szent személyében, melynek dinasztíája biztos garancia a halhatatlan Olaszország elkerülhetetlen sorsára, amely hamarosan bekövetkezik.

E. Voli tábornok,
királyi katonai attasé

3.

Voli levele az olasz hadsereg vezérkari főnökének és a S.I.M vezetőjének

ASMAE, *Affari Generali RSI 1943–45*, Ungheria, b. 40. Fasc. 3.2. Adesioni al Governo repubblicano e badogliani. Tárgy: A királyi katonai attasé rendelkezésére álló források Budapesten. Budapest, 1943. november 22.

1215. sz. október 27-ei levélem folytatása.

Miután a magyar hatóságok zárolták a rendelkezésemre álló pénzalapokat, melyek az Olasz–Magyar Banknál vezetett bankszámlámra voltak befizetve, semmi változás nem történt az általam utoljára jelentettekhez képest. Hiábavalóak voltak a megbízott ügyvivő[-nek a

magyar] külügyminisztériumnál tett lépései, és az én kísérleteim a Honvédelmi Minisztériumnál, főként az Olasz–Magyar Bank szánalmas döntésképtelensége és a Magyar Nemzeti Bank megváltozott hozzáállása miatt. Ezért döntést hoztunk arról, hogy megbízzuk a város egyik ismert ügyvédjét: jogi úton érje el, hogy a magyar hatóságok döntésüket felülvizsgálják. A Királyi Követség által fenntartott követelési igény főként azon alapszik, miszerint megengedhetetlen, hogy az állítólagos fasiszta párt képviselői (akiknek a hivatalos akkreditálása csak a napokban történt meg) jogosulatlan követeléseket állítsanak az olasz királyi kormány elidegeníthetetlen vagyonával szemben. [...]

Kötelességemnek megfelelően továbbá jelentem, hogy szeptember 26-ától kezdve [...] jónak láttam kifizetni a királyi megbízott ügyvivőnek a Királyi Követség igényeinek kielégítéséhez szükséges összeget. Elvettem tehát a szükséges összeget abból a pénzkészletből, amelyet előrelátó módon még idejében levettem a Városi Takarékkasszánál lévő le nem kötött számláról [...] Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert az Anfuso úr, volt követ és cinkosai által elkövetett erőszakcselekmény következtében a Királyi Követség kasszája teljesen kiürült.

Ezután közbenjártam Szombathelyi tábornoknál, hogy megelőlegezzenek nekem 500.000 pengőt az általam befizetett 3.500.000 pengőből [...] A vezérkari főnöknek köszönhetően a honvédelmi miniszter beleegyezett kérésemben. A magyar hatóságok felé közvetített köszönetnyilvánításomban – miután jól átgondoltam a helyzetet – nem felejtettem el megerősíteni, hogy az említett összeget a szeptemberi és októberi költségek előlegeként kezelem, ezzel szándékoztam nyitva hagyni annak a lehetőségét, hogy megismételhessem kérésemet az elkövetkező hónapokban.

A félmillió pengővel nem csak a Királyi Követséget fogom tudni támogatni a nem kis mértékű személyzeti költségek okozta nehézségek leküzdésében, hanem a tisztviselőket, altiszteket, és az ide menekült katonák csapatait is. [...]

A szabálytartás kedvéért jelzem, hogy a rendelkezésemre álló összeg ellenőrzése megtörtént – a megbízott ügyvivő felügyelete mellett – az alám tartozó igazgatótanács részéről.

Az ügyvédet, akit azzal bízunk meg, hogy szerezze vissza az Olasz–Magyar Banknál zárolt „Gamma” pénzalap feletti tulajdonjogunkat, megbíztuk azzal is, hogy tegye meg a szükséges hivatalos

lépéseket a 700.000 pengő – 174 ló árának megfelelő összeg – visszaszerzésére, amit előzetesen kifizettünk a magyar cégnek a négy lábúak megvásárlásáért, és amit az állatorvos, Ercole Monti ezredes nem kaphatott vissza a fegyverszünet aláírása után.

Noha egy speciális záradék belefoglaltatott a szerződésbe, hogy lehetőség legyen a fel nem használt összegek visszatartására vis major esetén (ez az a szerződés, amely alapján lehetőség volt 750 ló megvásárlására), a társaság részéről az összeg visszafizetését ez idáig megakadályozta a [Magyar] Nemzeti Bank.

A királyi megbízott ügyvivővel kötött egyezmény értelmében gondoskodom arról, hogy a menekülteknek kialakított táborokban összegyűjtött személyzet (beleértve a munkazónába áthelyezett embereket) az őket illető juttatásból megfelelő előleget kapjon. Szándékunkban áll (úgy tűnik, ezt francia részről már megtették) mindenki számára polgári ruházatot biztosítani.

[...]

E. Voli tábornok
katonai attasé

4.

Feljegyzés a magyar nemzet legfelsőbb vezetőjének látogatásáról

ASMAE, *Affari Generali RSI 1943–45*, Ungheria, b. 40. Fasc. 1.7. Visita del Capo della Nazione Ungherese. 1944. december 28.

A magyar nemzet legfelsőbb vezetője és kísérete január 8-án érkezik Olaszországba és itt egészen 10-e délutánjáig tartózkodnak.

A határhoz 8-án éjszaka érkeznek, majd a küldöttséget szállító vonat Trento egyik déli vasútállomására a reggeli órákban érkezik meg. Onnan a vendégek autókon folytatják az utat Maderno felé.

A vendégeket a külügyminisztérium főtitkára fogadja (lehetőség szerint a Brenner-hágónál) küldöttségével, amely állhatna a honvédelmi államtitkárból, Basile ezredesből, a minisztertanács egy tagjából, a Duce tiszti küldöttjéből, gróf Bonarelli protokollfőnökből és a külügyminisztérium két tisztségviselőjéből.

[Január] 8-ára nincs semmiféle ünnepség szervezve. A nap folyamán a külügyminisztérium főtitkára átadja a következő érdemrendeket:

- Szálasy [sic!] úrnak – a Római Sas Érdemrend nagy aranykeresztjét
- Kemény külügyminiszter úrnak – a Római Sas Érdemrend nagy ezüstkeresztjét
- Beregffy hadügyminiszter úrnak – a Római Sas Érdemrend nagy ezüstkeresztjét karddal.

A küldöttség többi tagjának kisebb kitüntetések kerülnek átadásra.

[Január] 9-én 10.30-kor a magyar nemzet legfelsőbb vezetője a külügyminisztérium főtitkárának kíséretében látogatást tesz a Ducénál. A Rómában már alkalmazott protokollszabályok szerint jelen lesznek:

A párt főtitkára – a népművelésért felelős miniszter – a minisztertanács elnökségének államtitkára – a minisztertanács kabinetfőnökei és a külügyminisztérium kabinetfőnöke – a protokollfőnök és a Duce személyi titkára.

11.30-kor a Duce vagy egy másik – még kijelölendő – személy kíséretében látogatás a belügyminisztérium vendéglakosztályába, ahol a küldöttség szálláshelye lesz.

12 órakor Szálasy úr megkoszorúzza a salòi hősi halottak emlékművét.

Az államfők látogatása esetén alkalmazandó protokoll szerint, a Duce villásreggelire látja vendégül Szálasy urat (amennyiben a Duce másképp rendelkezik, a villásreggelit elfogyaszthatják a Duce nevében a külügyminisztérium főtitkára társaságában). Mivel nincs erre megfelelő hely Salòban, a belügyminiszter ezen alkalomra rendelkezésre bocsátotta a belügyminisztérium vendégházát Madernóban a 30 terítéses villásreggelihez.

16 órakor a küldöttség látogatást tesz a Vittoriale degli italiani villában.

18 órakor kezdődhetne a megbeszélés a Duce és Szálasy úr között.

Az este folyamán a külügyminisztérium főtitkára szűk körben elfogyasztott ebédet ad a Portesina villában, amelyen részt vesz Szálasy úr, a magyar külügyminiszter, a hadügyminiszter, Németország nagykövete, Japán nagykövete, a Köztársasági Fasiszta Párt párttitkára és a nemzeti köztársasági kormány egyik minisztere.

Ezzel egy időben a belügyminisztérium vendégházában a kormány egyik tagja vendégül látja ebédre a küldöttség többi tagját.

Január 10-én a magyar küldöttséget Rahn [német] nagykövet úr látja vendégül villásreggelire. A minisztertanács már informálódott azon rendelkezésekről, amelyeket a nemzeti zászló elhelyezésével, a katonai kitüntetésekkel és a közrenddel és közbiztonsággal kapcsolatban szükséges kiadni. Csatolva a magyar nemzet legfelsőbb vezetője kíséretének névsora.

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL):

Külügyminisztériumi Levéltár iratanyaga

- MNL OL K 58, Miniszter Kabinetje 17. csomó 1938–1944. 17. csomó III /2. tétel Magyarországi diplomáciai testületek ügyei.
- MNL OL K 63, Politikai Osztály 221. csomó 1943 23. tétel Olaszország 23/1/a Róma – másolatok
- MNL OL K 63, Politikai Osztály 221. csomó 1943 23. tétel Olaszország 23/1/b Konzulátusok – másolatok
- MNL OL K 63, Politikai Osztály 221. csomó 1944 23. tétel Olaszország 23/1/c Velence – másolatok
- MNL OL K 63, Politikai Osztály 221. csomó 1944 23. tétel Olaszország 23/1/b Konzulátusok – másolatok
- MNL OL K 84, Berni Követség VIII. Politikai jelzetű iratok a követség második fennállásából. 293. csomó. 1941–1944/G. A genfi főkonzulátus jelentései
- MNL OL K 84, Berni Követség, 1943–1944. 304. csomó A/levelezések. 1, Bakách-Bessenyei György félhivatalos levelezése.
- MNL OL K 99, Római Követség 1920–1944. 2. csomó 1941–1943. I–II. tétel. Olasz belső ügyek
- MNL OL K 100, Szabó László római katonai attasé iratai.
- MNL OL K 116, Fiumei Konzuli Kirendeltség 1922–1945. a/Iratok 2–8. csomók
- MNL OL K 127, Milánói Konzulátus majd Főkonzulátus 1923–1945. 237. csomó 72. tétel
- MNL OL K 138, Velencei tb. Konzulátus és Követség 1925–1945. 6. csomó 1944–1945 2. tétel
- MNL OL K 707, Nyilas KÜM 1944–1945. 2. tétel. Politikai Osztály iratai
- MNL OL K 707, Nyilas KÜM 1944–1945. 3. tétel. A Sajtó- és kulturális osztály iratai.

MNL OL K 707, Nyilas KÜM 1944–1945. 6. tétel. Különböző tárgyú, részben iktatatlan, töredékes iratok.

**Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE):
Archivio Gabinetto. Repubblica Sociale Italiana (1943–1945)**

Busta N. 2

- 1.) Funzionari ed impiegati rimpatriati dall'estero non aderenti al Governo F.R.
- 3/2.) Messaggio di Badoglio agli italiani all'estero
- 4/1) Trasferimenti del personale diplomatico-consolare
- 5/7.) Presentazione credenziali
- 5/8.) Elenco delle rappresentanze diplomatico-consolari esteri
- 5/10.) Trasferimento del corpo diplomatico da Venezia a Bellagio

Busta N. 3

- 5/1.) Rapporti fra i ministeri e le autorità estere
- 5/2.) Restrizioni alla circolazione del corpo diplomatico e consolare straniero
- 5/8.) Elenco delle rappresentanze diplomatico-consolari estere in Italia
- 5/10.) Foresteria e mensa per il corpo diplomatico straniero a Milano
- 5/14.) Manifestazioni artistico-culturali per il corpo diplomatico

Busta N. 12

Anfuso
Capasso Torre
Casertano
Censi

Busta N. 15

Mammarella
Mezzasoma
Odenigo
Mussolini: *Qué cosa es el Fascismo*

Busta N. 37

Romania

- 1.) Affari Politici
- 3.) Adesione al governo regio ed alla RSI

Busta N. 40 (1943–1945) Ungheria

1. AFFARI POLITICI
 - 1/1.) Rapporti sulla situazione politico-militare interna e relazioni italo–ungherese
 - 1/2.) Mutamento di Governo
 - 1/4.) Allarmi ed incursioni aeree nemiche
 - 1/5.) Scambi di telegrammi in occasione di feste-ricorrenze nazionali e circostanze varie (1945)
 - 1/6.) Presentazione credenziali
 - 1/7.) Visita del Capo della Nazione Ungherese
2. AFFARI ECONOMICO COMMERCIALI
 - 2/1.) Situazione economico-commerciale ungherese
 - 2/2.) Scambi commerciali e clearing
 - 2/3.) Materiale bellico
3. ADESIONE AL GOVERNO REGIO
 - 3/1.) Badogliani in Ungheria (1944)
 - 3/2.) Adesioni al Governo repubblicano e badogliani
 - 3/8.) Badogliani in Ungheria (1945)
4. RAPPRESENTANZE DIPLOMATICO-CONSOLARI ITALIANE IN UNGHERIA
 - 4/1.) Rappresentanza italiana in Ungheria (1945)
 - 4/2.) Budapest – Consolato
 - 4/3.) Addetto Commerciale
 - 4/4.) Archivi della Legazione di Budapest
Mappán kívül
5. RAPPRESENTANZE DIPLOMATICO-CONSOLARI UNGHERESI IN ITALIA ED ALTRI STATI
 - 5/1.) Consolato d'Ungheria a Milano
 - 5/2.) Copie di appunti e note verbali
 - 5/3.) Legazione d'Ungheria a Roma
 - 5/4.) Legazione d'Ungheria a Venezia
6. PARTITO FASCISTA REPUBBLICANO
 - 6/1.) Rappresentante per P.F.R. in Ungheria
7. SCUOLE E PROPAGANDA CULTURALE
 - 7/1.) Istituto di Cultura Italiana a Budapest
 - 7/2.) Insegnanti italiani in Ungheria
Mappán kívül

8. PROPAGNADA STAMPA – RADIO – CINEMA – TURISMO
8/1.) Rassegna stampa
8/2.) Giornalisti italiani in Ungheria
22. FONDI UNGHERIA

**Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE):
Direzione Generale. Affari Commerciali (1943–1945)**

Busta N. 224 Ungheria

1/9.) Banca Ungaro–Italiana

Busta N. 225

1/17.) Rappresentanze italiane in Budapest

Das Politisches Archiv Des Auswärtigen Amts (Paaa):

Büro des Staatssekretärs Akten betreffend: Ungarn R29793

Büro des Staatssekretärs Akten betreffend: Ungarn R29794

Sajtó

ACTA dell’Istituto Storico Repubblica Sociale Italiana. 1993 maggio–giugno, anno VII. – n. 2.

Gazzetta Ufficiale, 1943. november–1944. február

La Stampa, 1943. december–1944. január

Magyar Kultúra, 1943. december–1944. február

Magyar Szemle, 1944/XLVI. kötet I. 198. szám, 99.

Népszava, 1943. december–1944. január

Pesti Hírlap, 1943. december–1944. január

Suelo, 1943. december–1944. január

Times, 1943. december–1944. január

Nyomtatott források és szakirodalom

- AGA-ROSSI 2003 Aga-Rossi, Elena: *Una nazione allo sbando. L'armistizio italiano del settembre 1943*. Il Mulino, Bologna, 2003.
- AGOSTI 1997 Agosti, Aldo: 1945–1947. A „haladó demokrácia” próbatétele. Togliatti és az Olasz Kommunista Párt kormányzati tapasztalatai (Befejező rész). Közli: Harsányi Iván. In: *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1997*. Magyar Lajos Alapítvány – Politikatörténeti Alapítvány, Budapest 1997. 27–38.
- AMICUCCI 1948 Amicucci, Ermanno: *I 600 giorni di Mussolini: dal Gran Sasso a Dongo*. Faro, Róma, 1948.
- ANDREIDES 2010 Andreides Gábor: Fegyverszünetről a megszállásig: az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben. *Múltunk*, 55 (2010) 2, 208–229.
- ANDRIOLA 2000 Andriola, Fabio (szerk.): *Uomini e scelte della RSI: i protagonisti della Repubblica di Mussolini*. Bastogi Editrice Italiana, Foggia, 2000.
- ANFUSO 1950 Anfuso, Filippo: *Roma, Berlino, Salò*. Garzanti, Milánó, 1950.
- ANFUSO 1996 Anfuso, Filippo: *Da Palazzo Venezia al Lago di Garda (1936–1945)*. Settimo Sigillo, Róma, 1996.
- B. LŐRINCZ 1969 B. Lőrincz Zsuzsa (szerk.): *A vatikáni magyar követ jelentései... Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969.
- BADOGGIO 1948 Badoglio, Pietro: *Italy in the Second World War. Memories and Documents by Pietro Badoglio*. (Ford.: Currey, Muriel) Oxford University Press, Oxford, 1948.
- BARCZA 1994 Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. I.–II.* Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1994.
- BELLOTTI 1947 Bellotti, Felice: *La repubblica di Mussolini. 26 Luglio 1943–25 Aprile 1945*. Zagara, Milánó, 1947.
- BENINI 1949 Benini, Zenone: *Vigilia a Verona*. Garzanti, Milánó, 1949.
- BIZZARRI 1947 Bizzarri, Aldo: *Proibito vivere*. Mondadori, Milánó, 1947.

- BIZZARRI 1964 Bizzarri, Aldo: *Mauthausen città ermetica*. O.E.T. Edizioni Polilibreria, Róma, 1964.
- BIZZARRI 1966 Bizzarri, Aldo: *Il problema è la persona 1945–1952*. Il Saggiatore, Milánó, 1966.
- BOCCA 1977 Bocca, Giorgio: *La repubblica di Mussolini*. Laterza, Róma–Bari, 1977.
- BOLLA 1982 Bolla, Luigi: *Perché a Salò – Diario della Repubblica Sociale Italiana*. (Guerri, G. B. szerk.) Bompiani, Milánó, 1982.
- BOLLA 1988 Bottai, Giuseppe: *Diario 1935–1944*. (Guerri, G. B. szerk.) Rizzoli, Milánó, 1988.
- BOSWORTH 2010 Bosworth, R. J. B: *Mussolini*. Bloomsbury Academic, London, 2010.
- BRACALINI 2009 Bracalini, Romano: *Otto milioni di biciclette. La vita degli italiani nel ventennio*. Mondadori, Milánó, 2009.
- BRUSASCA 1949 Brusasca, Giuseppe: *Il Ministero degli Affari Esteri – Al servizio del popolo italiano (1943–1949)*. Ministero degli Affari Esteri, Róma, 1949.
- BUTCHER 1946 Butcher, Harry C.: *Three years with Eisenhower: The personal diary of Captain Harry C. Butcher, USNR, Naval Aide to General Eisenhower, 1942 to 1945*. William Heinemann LTD, London, 1946.
- CACACE 1987 Cacace, Paolo: *Venti anni di politica estera italiana (1943–1963)*. Bonacci, Róma, 1987.
- CARBONI 1945 Carboni, Giacomo: *L’armistizio e la difesa di Roma. Verità e menzogne*. Donatello De Luigi, Róma, 1945.
- CARBONI 1952 Carboni, Giacomo: *Più che il dovere. Storia di una battaglia italiana, 1937–1951*. Danesi, Róma, 1952.
- CARTON DE WIART 1950 Carton de Wiart, Sir Adrian: *Happy Odyssey. The Memoirs of Lieutenant General Sir Adrian Carton de Wiart*. Cape Publisher, London, 1950.
- CASTELLANO 1945 Castellano, Giuseppe: *Come firmai l’armistizio di Cassibile*. Mondadori, Milánó, 1945.
- CASTELLANO 1963 Castellano, Giuseppe: *La guerra continua*. Rizzoli, Milánó, 1963.
- CERSOSIMO 1961 Cersosimo, Vincenzo: *Dall’istruttoria alla fucilazione*. Garzanti, Milánó, 1961.

- CHABOD 1967 Chabod, Federico: *Olaszország története 1918–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967.
- CIANO, E. 1975 Ciano, Edda: *La mia testimonianza*. Rusconi, Milánó, 1975.
- CIANO, G. 1948 Ciano, Galeazzo: *L'Europa verso la catastrofe: 184 colloqui con Mussolini, Hitler, Franco...* Mondadori, Milánó, 1948.
- CIANO, G. 1999 Ciano, Galeazzo: *Ciano gróf naplója*. Ármádia, Budapest, 1999.
- COLLOTTI 1963 Collotti, Enzo: *L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata 1943–1945*. Studio e documenti. Lerici, Milánó, 1963.
- COLLOTTI 2005 Collotti, Enzo: La storiografia. In: Sergio Bugiardini (szerk.): *Violenza, tragedia e memoria della Repubblica sociale italiana. Atti del Convegno nazionale di studi di Fermo, 3–5 marzo 2005*. Carocci editore, Róma, 2005. 15–27.
- CONCIATORI 1990 Conciatori, Mauro: La diplomazia italiana dopo l'8 settembre. In: *Storia delle Relazioni Internazionali*, VI (1990) 2, 199–233.
- COSPITO–
NEULEN 1992 Cospito, Nicola – Neulen, Hans Werner: *Salò–Berlino: l'alleanza difficile. La Repubblica Sociale Italiana nei documenti segreti del Terzo Reich*. Mursia, Milánó, 1992.
- CZETTLER 1999 Czettler Antal: Mussolini bukása és Kállay Miklós külpolitikájának veszélyes fordulópontja. *Magyar Szemle*, 8 (1999) 11–12, 110–134.
- CZETTLER 2000 Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- CSORBA 2010a Csorba László: Zsidómentés Budapesten a vézskorszakban. *História*, 32 (2010) 3, 18–20.
- CSORBA 2010b Csorba László: *A római követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956*. Doktori disszertáció, 2010. (http://real-d.mtak.hu/538/4/dc_252_11_doktori_mu.pdf – Letöltés: 2020. május 7.)
- DAMILANO 1968 Damilano, Andrea (szerk.): *Atti e documenti della Democrazia Cristiana 1943–1967*. Cinque Lune, Róma, 1968.

- DE BERNARDI–
GUARRACINO
1998 De Bernardi, Alberto – Guarracino, Scipione (szerk.): *Dizionario del fascismo. Storia, personaggi, cultura, economia, fonti e dibattito storiografico*. Mondadori, Milánó, 1998.
- DE FELICE 1974 De Felice, Renzo: *Mussolini il duce. I. Gli anni del consenso. 1929–1936*. Giulio Einaudi Editore, Torino, 1974.
- DE FELICE 2008 De Felice, Renzo: *Mussolini l'alleato, 1940–1945. Vol. 1. Crisi e agonia del regime. L'Italia in guerra (1940–1943) Vol. 2. La guerra civile*. Einaudi, Torino, 2008.
- DE FELICE–
GOGLIA 1983 De Felice, Renzo – Goglia, Luigi: *Mussolini il mito*. Laterza, Róma, 1983.
- DE FERRARIIS
1943–1945 De Ferrariis Salzano, Carlo: *Storia di una missione straordinaria. Budapest, Legazione d'Italia, 28 settembre 1943 – Roma, Ministero degli Affari Esteri, 8 febbraio 1945*.
- DE GRAZIA 2002–
2003 De Grazia, Victoria (szerk.): *Dizionario del fascismo*. Einaudi, Torino, 2002–2003.
- DE LUNA–
MIGNEMI 2001 De Luna, Giovanni – Mignemi, Adolfo (szerk.): *Storia fotografica della Repubblica sociale italiana*. Bollati Boringhieri, Torino, 2001.
- DEAKIN 1990 Deakin, Frederick William: *La brutale amicizia. Mussolini, Hitler e la caduta del fascismo italiano*. Einaudi, Torino, 1990.
- DÉVÉNYI 2019 Dévényi Anna: *A magyar külpolitika a második világháború kitörésétől az ország német megszállásáig*. In: Magyarország a 20. században. Szerk. Bánkúti Gábor – Dévényi Anna – Gózszy Zoltán. Kronosz, Pécs, 2019. 30–48.
- DI NOLFO 1992 Di Nolfo, Ennio (szerk.): *Documenti Diplomatici Italiani. Vol. II. 12 dicembre 1944 – 9 dicembre 1945*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Róma, 1992.
- DOLFIN 1949 Dolfin, Giovanni: *Con Mussolini nella tragedia*. Garzanti, Milánó, 1949.
- EISENHOWER
1948 Eisenhower, Dwight D.: *Crusade in Europe*. Doubleday, New York, 1948.
- ESPINOSA 1946 Espinosa, Agostino Degli: *Il Regno del Sud: 8 settembre 1943 – 4 giugno 1944*. Migliaresi, Róma, 1946.
- FALASCHI 1975 Falaschi, Candiano: *Az olasz fasizmus végnapjai*. Kosuth Kiadó, Budapest, 1975.

- FALDELLA 1959 Faldella, Emilio: *L'Italia nella seconda guerra mondiale*. Revisione di giudizi. Cappelli, Bologna, 1959.
- FIORAVANZO 2009 Fioravanzo, Monica: *Mussolini e Hitler. La Repubblica sociale sotto il Terzo Reich*. Donzelli, Róma, 2009.
- FIORAVANZO 2010 Fioravanzo, Monica: *Mussolini e Hitler. La Repubblica sociale sotto il Terzo Reich*. Ism.: Réti György. *Külügyi Szemle*, 9 (2010) 1, 180–185.
- FRANZINELLI 2006 Franzinelli, Mimmo: *L'Amnistia Togliatti*. Mondadori, Milánó, 2006.
- FÜLÖP–SIPOS 1998 Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula Kiadó, Budapest, 1998.
- G. VASS 1994 G. Vass István: Bakách-Besseney György 1943–1944. évi tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai. *Levéltári Közlemények*, 65 (1994) 2, 153–205.
- GARLAND–
MCGAW SMYTH 1965 Garland, Albert N. – McGaw Smyth, Howard: *Sicily and the Surrender of Italy*. Office of the Chief of Military History, Dept. of Army, Washington, 1965.
- GERMINARIO 2005 Germinario, Francesco: Modelli di memorialistica. In: Bugiardini, Sergio (szerk.): *Violenza, tragedia e memoria della Repubblica sociale italiana. Atti del Convegno nazionale di studi di Fermo, 3–5 marzo 2005*. Carocci editore, Róma, 2005. 29–39.
- GIRARD 1989 Girard, René: *The Scapegoat*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.
- GOEBBELS 1948 Goebbels, Joseph: *Diario intimo*. Mondadori, Milánó, 1948.
- GOSZTONYI 1990 Gosztonyi Péter (szerk.): *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.
- GRANDI 1985 Grandi, Dino: *Il mio paese. Ricordi autobiografici*. Mulino, Bologna, 1985.
- GRAZIANI 1948 Graziani, Rodolfo: *Ho difeso la patria*. Garzanti, Milánó, 1948.
- GREEFIELD 1987 Greefield, Kent Roberts (szerk.): *Command Decision*. Centre of Military History, United States Army, Washington DC., 1987.

- GUARIGLIA 1950 Guariglia, Raffaele: *Ricordi 1922–1946*. Edizioni Scientifiche Italiane, Nápoly, 1950.
- GUERRAZZI 2004 Guerrazzi, Amedeo Osti: “*La Repubblica necessaria.*” *Il fascismo repubblicano a Roma. 1943–1944 (Temi di storia)*. Franco Angeli, Milánó, 2004.
- GUERRAZZI 2008 Guerrazzi, Amedeo Osti: *La repubblica sociale italiana*. Unicopli (collana Cento libri cento fiori), Milánó, 2008.
- GUERRI 1979 Guerri, Giordano Bruno: *Galeazzo Ciano. Una vita (1903–1944)*. Bompiani, Milánó, 1979.
- GUIDA–TOLOME0 1991 Guida, Francesco – Tolomeo, Rita (szerk.): *Italia e Ungheria 1920–1960. Storia, politica, società, letteratura, fonti*. Periferia, Cosenza, 1991.
- HALMOSY 1983 Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- HARSÁNYI 1994 Galzerano, Giuseppe (szerk.): *Il Tribunale Speciale Fascista*. Galzerano Editore, Salerno, 1992. *Ism. Harsányi Iván. Világtörténet*, 16 (1994) ősz–tél, 108–109.
- HARSÁNYI 2010 Harsányi Iván: A spanyolországi magyar diaszpóra 1944–1946-ban. *Mediterrán Világ. Kulturális folyóirat*, (2010) 15, 3–11.
- HFM 1943 A hosszú fegyverszüneti megállapodás szövege: (<http://avalon.law.yale.edu/wwii/italy03.asp> – Letöltés: 2020. március 25.)
- HOARE 1946 Hoare, Samuel: *Ambassador on special mission*. Collins, London, 1946.
- HORTHY 1990 Horthy Miklós: *Emlékirataim*. (szerk. Antal László) Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1990.
- HORVÁTH 2007 Horváth Jenő: A köztársaság kikiáltása Olaszországban, 1946. In: Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest 2007. 54–70.
- HORVÁTH 2000 Horváth Jenő: Az olasz kapitulációtól a békeszerződésig (1943–1947). In: Erdődy Gábor – Pók Attila (szerk.): *Nemzeteken innen és túl. Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 335–369.

- Joó 2008 Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- Joó 2012 Joó András: A magyar béketapogatózások és a Szovjetunió várható tényérésének kérdése 1943–1944-ben. *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 28 (2012) szeptember, 85–94.
- JUHÁSZ B. 2014 Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig*. Doktori disszertáció, 2014. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/juhaszbalazs/diss.pdf> – Letöltés: 2020. február 20.)
- JUHÁSZ GY. 1978 Juhász Gyula (összeáll.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- JUHÁSZ GY. 1987 Juhász Gyula: *Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938–1944. Akadémiai székfoglaló 1985. november 29.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1987.
- JUHÁSZ GY. 1988 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- KÁDÁR 1978 Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig. I–II.* (Tények és Tanúk). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- KÁLLAY 1991 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944. I–II.* Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1991.
- KÁLLAY 2012 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944. I–II.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- KAPRONCZAY 1986 Kapronczay Károly: A lengyel menekültügy irányítása. *Közös dolgaink. História*, 8 (1986) 5–6, 56–57.
- KARSAI 2012a Karsai László: Szálasi Ferenc, a tökéletes bűnbak. *Beszélő*, 17 (2012) 10, 15–24.
- KARSAI 2012b Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Doktori disszertáció, 2012. (http://real-d.mtak.hu/537/4/dc_314_11_doktori_mu.pdf – Letöltés: 2020. január 5.)
- KARSAI 2016 Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Balassi, Budapest, 2016.
- KARVALICS–BALOGH 2006 Karvalics László – Balogh Mária (szerk.): *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

- KE 1936 Az 1936-os magyar–olasz kulturális egyezmény: (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7986> – Letöltés: 2019. január 19.)
- KINDL 2011 Kindl Melinda (Ism.): Morgan, Philip: *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians and the Second World War*. Oxford, University Press, 2007. *Világtörténet*, 33 (2011) 3–4, 226–232.
- KINDL 2013a Kindl Melinda: Diplomáciai harapófogók (Egyéni döntések az olasz diplomáciai testületben a kettészakadt Olaszország korszakában). In: Gözsy Zoltán – Vitári Zsolt (szerk.): *Egyén és politikai gyakorlat. Konferenciakötet*. Carbocomp Kft., Pécs, 2013. 37–47.
- KINDL 2013b Kindl Melinda: „Giustizia è stata fatta!” avagy Olaszország árulói. In: Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila, Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz Kiadó. Budapest, 2013. 217–224.
- KIS 1970a Kis Aladár (összeáll. és szerk.): *Dokumentumok Olaszország legújabbkori történetéhez (1918–1945)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- KIS 1970b Kis Aladár: *Az olasz fasizmus története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- KIS 1989 Kis Aladár: *A duce*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989.
- KLINKHAMMER 1993 Klinkhammer, Lutz: *Zwischen Bündnis und Besatzung: das nationalsozialistische Deutschland und die Republik von Salò 1943–45*. Niemeyer, Tübingen, 1993.
- KLINKHAMMER 2007 Klinkhammer, Lutz: *L'occupazione tedesca in Italia 1943–1945*. (Ford.: Panzieri, Saija G.) Colonna «Universale Bollati Boringhieri», Torino, 2007.
- KOGAN 1963 Kogan, Norman: *The politics of Italian foreign policy*. Praeger, New York, 1963.
- KOVÁCS P. 2011 Kovács Péter: *Nemzetközi jog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. (http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_nemzetkozi_kozjog/index.html – Letöltés: 2020. június 1.)

- KOVÁCS T. 2009 Kovács Tamás (a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról 1932–1943.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- LEPRE 1973 Lepre, Aurelio: *Dal crollo del fascismo all'egemonia moderna. L'Italia dal 1943 al 1947.* Guida Editori, Nápoly, 1973.
- LEPRE 1999 Lepre, Aurelio: *La storia della Repubblica di Mussolini. Salò: il tempo dell'odio e della violenza.* Mondadori, Milánó, 1999.
- LUCIOLLI 1976 Luciolli, Mario: *Palazzo Chigi: anni roventi. Ricordi di vita diplomatica italiana dal 1933 al 1948.* Rusconi, Milánó, 1976.
- MAYDA 2002 Mayda, Giuseppe: *Storia della deportazione dall'Italia 1943–1945. Militari, ebrei e politici nei lager del Terzo Reich.* Bollati Boringhieri, Torino, 2002.
- MELLINI 1950 Mellini Ponce de Leon, Alberto: *Guerra diplomatica a Salò: ottobre 1943 – aprile 1945.* Cappelli, Bologna, 1950.
- MOELLHAUSEN 1948 Moellhausen, Eitel Friedrich: *La carta perdente. 25 luglio, 43 – 2 maggio, 45.* Sestante, Róma, 1948.
- MONTAGNA 1949 Montagna, Renzo: *Mussolini e il processo di Verona.* Omnia, Milánó, 1949.
- MORGAN 2007 Morgan, Philipp: *The Fall of Mussolini: Italy, the Italians and the Second World War.* Oxford University Press, Oxford, 2007.
- MOSELEY 2004 Moseley, Ray: *The last 600 days of Mussolini.* Taylor Trade, Dallas, 2004.
- MUSSOLINI, B. 1944 Mussolini, Benito: *Storia di un anno: il tempo del bastone e della carota.* Mondadori, Milánó, 1944.
- MUSSOLINI, R. 1948 Mussolini, Rachele: *La mia vita con Benito.* Mondadori, Milánó, 1948.
- NAGYBACZONI NAGY 1986 Nagybaczoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendők 1938–1945.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- NOSZF 1943 A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulója: (<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/sztalin/sztalin17.html> – Letöltés: 2019. december 7.)

- ODENIGO 1955 Odenigo, Armando: *Prigioni moscovite*. Cappelli Editore, Bologna, 1955.
- ORMOS 2000 Ormos Mária: *Mussolini I-II*. PolgART Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000.
- ORMOS 2004 Ormos Mária: Kállay Miklós (1887–1967). *Korunk*, 3 (2004) 3, 68–93.
- ORMOS 2006 Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945*. Csokonai Kiadó, Budapest, 2006.
- ORMOS 2013 Ormos Mária: A szuverenitásról, különös tekintettel a 16–21. század magyar történelmére. *Magyar Tudomány*, 174 (2013) 4, 422–431.
- ORMOS–
HARSÁNYI 2001 Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini–Franco*. Panonica Kiadó, Budapest, 2001.
- PACCIARDI 1975 Pacciardi, Randolfo: *Da Madrid a Madrid. Riflessioni, discorsi, scritti dal 1936 al 1974*. Barulli, Róma, 1975.
- PASTORELLI 1992 Pastorelli, Pietro (szerk.): *Documenti Diplomatici Italiani. Decima Serie (1943–1948) Vol. I. 9 settembre 1943 – 11 dicembre 1944*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Róma, 1992.
- PATAKI Pataki Ferenc: *Bűnbakképzési folyamatok a társadalomban (A bűnbak jelenség)*. Akadémiai székfoglaló. 1991. június 6. Akadémia Kiadó, Budapest, 1993.
- PAVONE 1991 Pavone, Claudio: *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*. Bollati Boringhieri, Torino, 1991.
- PETERSEN 1978 Petersen, Jens: *Hitler e Mussolini, la difficile alleanza*. Laterza Editore, Bari–Róma, 1978.
- PIHURIK 2014 Pihurik Judit: A háborús múlt számonkérése az ötvenes években. *Betekintő*, 8 (2014) 2, (http://www.betekinto.hu/2014_2_pihurik – Letöltés: 2019. április 3.)
- PINI 1950 Pini, Giorgio: *Itinerario tragico (1943–1945)*. Omnia, Milánó, 1950.
- PISENTI 1977 Pisenti, Piero: *Una repubblica necessaria (RSI)*. Volpe, Róma, 1977.
- PRITZ 2011 Pritz Pál: A Kállay-kormány kül- és belpolitikája. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2011.

- PUNTONI 1993 Puntoni, Paolo: *Parla Vittorio Emanuele III.* Il Mulino, Bologna, 1993.
- RAHN 1950 Rahn, Rudolf: *Ambasciatore di Hitler a Vichy e a Salò.* Garzanti, Milánó, 1950.
- RÁNKI 1968 Ránki György: *1944. március 19.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- RÁNKI 1970 Ránki György (szerk.): *Hitler hatvannyalc tárgyalása. 1939–1944. II. (Tények és tanúk).* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- RÉTI 2003 Réti György: *A Palazzo Chigi és Magyarország – Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában), 1932–1936. I.* Hungarovox, Budapest, 2003.
- RÉTI 2007 Réti György: *A Palazzo Chigi és Magyarország – Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig. II. (1936–1941).* Hungarovox, Budapest, 2007.
- RÉTI 2008a Réti György: Filippo Anfuso olasz követ jelentései Magyarországról (1942. január 6. – július 9.). *Múltunk*, 53 (2008) 2, 158–192.
- RÉTI 2008b Réti György: Filippo Anfuso „Boldogtalan Magyarországa”, avagy: egy olasz diplomata háborús emlékei hazánkról. *Külügyi Szemle*, 7 (2008) 1, 170–193.
- RÉTI 2010 Monica Fioravanzo: Mussolini és Hitler – A Szociális Köztársaság a Harmadik Birodalom alatt. Ism. Réti György. *Külügyi Szemle*, 9 (2010) 1, 180–185.
- RICCI 2005 Ricci, Aldo G. (szerk.): *Le fonti per la storia della RSI.* Marsilio, Velence, 2005.
- RICHELMY 1947 Richelmy, Carlo: *Svizzera. La buona vicina. Berna 1943–1945.* Edizione Palatine, Torino, 1947.
- RINTELEN 1952 Rintelen, Enno von: *Mussolini l'alleato. Ricordi dell'addetto militare tedesco a Roma (1936–43).* Corso, Róma, 1952.
- ROMSICS 2011a Romsics Ignác: *Clió bővületében – Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel.* Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
- ROMSICS 2011b Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország a második világháborúban.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.

- ROMSICS 2012 Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellege. Historiográfiai áttekintés. *Korunk*, 3 (2012) 11, 3–12.
- ROSSI 1946 Rossi, Francesco: *Come arrivammo all'armistizio*. Garzanti, Milánó, 1946.
- ROSSI 2005 Rossi, Gianni Scipione: *Mussolini e il diplomatico. La vita e i diari di Serafino Mazzolini, un monarchico a Salò*. Rubbettino, Soveria Mannell, 2005.
- SANTARELLI 1976 Santarelli, Enzo: *Fasizmus és újfasizmus*. Kossuth Könyvkiadó – Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
- SARFATTI 2000 Sarfatti, Michele: *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*. Einaudi, Torino, 2000.
- SCHRÖDER 1969 Schröder, Josef: *Italiens Kriegaustritt 1943. Die deutschen Gegenmaßnahmen im italienischen Raum: Falll „Alarich” und „Achse”*. Göttingen, 1969.
- SFORZA 1946 Sforza, Carlo: *L'Italia dal 1914 al 1944 quale io la vidi*. Mondadori, Milánó, 1946.
- SPAMPANATO 1952 Spampanato, Bruno: *L'ultimo Mussolini (Contromemoriale)*. Illustrato, Róma, 1952.
- SPAZIANI-TESTA 1951–1952 Spaziani-Testa, Girolamo: La monetazione della Repubblica Sociale Italiana. In: *Numismatica*, 1951–1952.
- SUSMEL, E.– SUSMEL, D. 1960 Susmel, Edoardo – Susmel, Duilio (szerk.): *Opera Omnia di Benito Mussolini. XXXII. Dalla liberazione di Mussolini all'epilogo della Repubblica Sociale Italiana (13 settembre 1943 – 28 aprile 1945)*. La Fenice, Firenze, 1960.
- SZÁLASI 1978 Karsai Elek (szerk.): *Szálasi naplója. A nyilasmozgalom a II. világháború idején*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- SZÁLASI 1982 *Nagyter, élettér, vezetónép. Szálasi Ferenc előadása a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom pártkülügyek értekezleteinek sorozatában Budapesten, 1943. június 15–16*. Hungarista Mozgalom Kiadó, Sydney, 1982.
- SZEGEDY-MASZÁK 1996 Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszánéz. Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. I–II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- SZINAI–SZŰCS 1962 Szinai Miklós – Szűcs László: *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.

- SZIRMAI 1993 Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. Pelikán Kiadó, Budapest, 1993.
- TALIANI 1949 Taliani, Francesco M.: *È morto in Cina*. Mondadori, Milánó, 1949.
- TAMARO 1948 Tamaro, Attilio: *Due anni di storia: 1943–45*. I.–III. Tonsi, Róma, 1948.
- TOSCANO 1966 Toscano, Marino: *Dal 25 luglio all'8 settembre*. Le Monnier, Firenze, 1966.
- TRABUCCO–
DONA 2016 Trabucco, Daniele – Donà, Michelangelo De: Brevi considerazioni sulla natura giuridica della Repubblica sociale italiana. *La Razón Histórica. Revista hispano-americana de Historia de las Ideas*, (2016) 32, 9–21.
- ÚJPEÉTERY 1987 Újpeétery Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- UJSZÁSZY 2007 Haraszi György (szerk.): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁHV fogságában írt feljegyzései*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, Budapest, 2007.
- UNGVÁRY 2012 Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2012.
- UNGVÁRY 2013 Ungváry Krisztián: *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth Kiadó Zrt., Budapest, 2013.
- VEESENMAYER
1943 Veesenmayer jelentése Magyarországról, 1943. december 10.: (<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/ng5560.html> – Letöltés: 2020. március 25.)
- VENERUSO 1981 Veneruso, Danilo: *L'Italia fascista (1922–1945)*. Il Mulino, Bologna, 1981.
- VIGANÒ 1991 Viganò, Marino: *Il Ministero degli Affari Esteri e le relazioni internazionali della Repubblica di Salò (1943–1945)*. Jaca Book, Milánó, 1991.
- VILLARI 1948 Villari, Luigi: *Affari Esteri 1943–45*. Magi–Spinetti Editori, Róma, 1948.
- VINCELLÉR 1996 Vincellér Béla: *Szálasi hat hónapja (1944. október – 1945. május)*. Volos Kiadó, Budapest, 1996.

- VM 1943 A veronai manifesztum pontjai: (<http://cronologia.leonardo.it/storia/a1943u.htm> – Letöltés: 2019. szeptember 17.)
- WILHELMSTRASSE 1968 Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.
- WEDEKIND 2003 Wedekind, Michael: *Nationalsozialistische Besatzungs- und Annexionspolitik in Norditalien 1943 bis 1945. Die Operationszonen „Alpenvorland“ und „Adriatisches Küstenland“.* R. Oldenbourg Verlag, München, 2003.
- ZANUSSI 1945 Zanussi, Giacomo: *Guerra e catastrofe d'Italia.* Corso, Róma, 1945.
- ZARA 1958 Zara, Algardi: *Processi ai fascisti.* Parenti Editore, Firenze, 1958.

Személynévmutató

- Abele Egon 36, 128, 150, 188, 189, 193–197
Accolti, Gil 109, 182
Aga-Rossi, Elena 33, 49
Ambró István 107
Ambrosio, Vittorio 21, 41, 43, 51, 52, 57, 59, 61, 153
Andeis, Stefani de 136
Andrássy (ezredes) 203
Andreides Gábor 31
Anfuso, Filippo 25, 29, 38, 69, 83, 85–95, 101, 102, 115, 117, 121, 124, 126, 169, 193, 203, 226, 227, 229, 231
Antall József, id. 112
Antonescu, Ion 82, 97, 157
Apor Gábor 212
Aschner Lipót 179
Auer (ügyvéd) 108
- Badoglio, Mario 49
Badoglio, Pietro 15, 21, 27, 38, 45–47, 49, 56, 57, 59, 60, 64, 73–75, 77, 93, 98, 99, 118, 123, 138, 140, 142, 146, 155, 156, 163, 184, 187, 198, 200, 229
Bagossy Zoltán 203
Bajcsy-Zsilinszky Endre 112, 177
Bakách-Besseney György 98, 99, 148, 150, 154, 155, 166
Barcza György 179
Barcza Károly 179
Bárczy István, bárcziházi 88, 92, 177, 178, 218
Bartheldy Tibor 150, 151, 194
Basile, Carlo Emanuele 232
Bedell Smith, Walter 52, 56
Benini, Zenone 159
Beregfy Károly 203
Berio, Alberto 49
Bethlen István 156, 178
Biggini, Carlo 29
Bizzarri, Aldo 90, 129, 131, 132, 135, 182
Bogomolov, Alexander Jefremovics 77
Bolla, Luigi 101
Bonarelli, Vittorio Emanuele 232
Bonetti, Carlo 110
Borisz, III. bolgár király 87
Borselli, Carlo 181
Bova Scoppa, Renato 82, 90, 91
Brusasca, Giuseppe 32, 94, 114, 137, 184
Businari, Paolo 136
Butcher, Harry C. 50
- Cacace, Paolo 216
Caccialupi, Emilio 90, 94, 107, 108, 172, 182, 227
Calboli, Giacomo Paulucci 75
Calvi di Bergolo, Giorgio 62

- Camisi, Mario 131
 Campbell, Ronald 52, 54, 55
 Canetti, Elias 18
 Capasso Torre di Caprara, Giovanni
 102, 189, 190
 Carboni, Giacomo 21, 38, 59, 154,
 229
 Carcaterra, Genio Navale 135
 Casalnuovo, Vito 162
 Casazza (tanítónő) 135
 Casertano, Beatrice 120
 Casertano, Raffaele 69, 115, 118–
 132, 139–147, 168, 184, 185, 191,
 193, 220, 221
 Castellano, Giuseppe 21, 43, 52–59
 Censi, Ludovico 89, 90, 93, 95, 96,
 115, 117, 120, 126
 Cerica, Angelo 43
 Cersosimo, Vincenzo 159, 162
 Chabod, Federico 32
 Chittolini, Esterino 109, 179
 Churchill, Winston 49, 54, 73, 74
 Cianetti, Tullio 159, 161
 Ciano, Galeazzo 25, 38, 49, 85, 101,
 157, 160–167, 182
 Cicutti Lajos 189
 Ciraolo, Giorgio 90, 94, 123, 172,
 182–184, 227
 Colangelo, Annibale 209
 Collar, Luigi 209
 Collotti, Enzo 23, 27
 Cornelio, D'Arrigo Sciuto 209
 Cospito, Nicola 34
 Cosulich, Muzio 110
 Crolla, Guido 81
 Curti (táborvezető) 113
 Czettler Antal 31

 Csáky István 150
 Csatay Lajos 87, 174
 Cseh Bertalan 150

 Csíkszentmihályi Alfréd 189, 211
 Csíkszentmihályi Mihály 189
 Csorba László 32, 36

 d'Acquarone, Pietro 21, 41, 43
 d'Ajeta, Blasco Lanza 49
 d'Andrea (ezredes) 179
 d'Andrea (tanítónő) 135
 d'Assia, Mafalda 87
 d'Erasmo, Domenico 138
 Dampierre, Robert 179
 Davidescu, Gheorghe 82, 83
 De Bono, Emilio 159, 160, 162, 166
 De Cicco, Attilio 69
 De Courten, Raffaele 59, 61
 De Donà, Michelangelo 28
 De Felice, Renzo 23, 25, 26
 De Ferrariis, Carlo 36–38, 85–89,
 91–96, 102–110, 113–117, 123–126,
 130–139, 167–178, 180–184, 218,
 220, 225, 227
 De Gaulle, Charles 77
 de Gregorio, Ottone 135
 De Vita, Giuseppe 181
 de Wiart, Adrian Carton 54
 Deák Béla 212
 Deakin, Frederick William 23, 33, 49
 Dévényi Anna 39
 di Caprara, Giovanni Capasso Torre
 189
 Di Franco, Oscar 90, 182
 di Montecalvo, Pignatelli 110
 Dolfin, Giovanni 161
 Dollmann, Eugen 45, 51
 Draskovich Ödön 203
 Dulles, Allen W. 148

 Ecsődi János 208
 Eisenhower, Dwight D. 50, 52–54,
 56, 59, 60, 73, 74
 Ercolani, Corrado 135

- Faccio, Carlo 135
 Falaschi, Candiano 32
 Faragho Gábor 192
 Farinacci, Roberto 45, 67, 163, 223
 Ferdinánd, I. bolgár cár 87
 Fioravanzo, Monica 25
 Fortunato, Andrea 162
 Franciolini (titkár) 89
 Frasca, Orfeo 181
 Furlotti, Nicola 182
- Gaddi, Otello 162
 Galbiati, Enzo Emilio 44
 Gáldi József 196, 197, 212
 Garland, Albert N. 33
 Garretto, Paolo 136
 Ghyczy Jenő 19, 37, 92, 94, 98, 99,
 121, 122, 129–133, 139, 140, 148,
 150, 154, 168, 174, 175
 Gianola, Fernando 182
 Giuliano, Balbino 130
 Gogolák Lajos 163
 Goldberger Leó 179
 Gottardi, Luciano 159, 162
 Gömbös Gyula 188
 Göring, Hermann 156
 Grandi, Dino 15, 43, 44, 46, 51, 159
 Graziani, Orazio 115, 191–193, 199–
 203, 206, 209–211, 221
 Graziani, Rodolfo 27, 126
 Grazi, Emanuele 115–118
 Gruder, Edgardo 209
 Guariglia, Raffaele 51, 61, 75, 86, 226
 Guerri, Giordano Bruno 160
 György, VI. brit király 74
- Hain Péter 203
 Haller, Kurt 202
 Harvey, John 113
 Henney Árpád 203
 Hennyey Gusztáv 192
- Himler Márton 174
 Hitler, Adolf (Führer) 15, 17, 25, 26,
 42, 45, 47–51, 62, 65, 67–69, 71,
 82, 86, 97, 100, 157, 167, 175, 177,
 201–203, 219, 223
 Hoare, Samuel 52
 Hofer, Franz 26
 Hoffer, Gino 209
 Horthy Miklós 20, 36, 121–123, 140–
 144, 146, 147, 155, 156, 167, 170,
 174, 175, 177, 192, 193, 219, 222
- Jagow, Dietrich von 89, 91–93, 97,
 98, 111, 122, 132, 155, 156
 Joó András 30, 219
 Juhász István 108
 Jungerth-Arnóthy Mihály 88, 194
- Kádár Gyula 38, 154, 155
 Kállay Miklós 13, 18, 36, 38, 92, 95,
 97, 98, 105, 106, 108, 112, 121, 126,
 131, 142–144, 146–148, 153–155,
 168, 170, 178, 218, 219
 Kálmán Ferenc 189
 Kánya Kálmán 178
 Kaply Elemér 150
 Karsai László 23, 30
 Kemény Gábor 198, 203, 208, 209, 233
 Keresztes-Fischer Ferenc 99, 177
 Kis Aladár 31
 Klebelsberg Kuno 37
 Klinkhammer, Lutz 27, 28, 49
 Komor Pál 80
 Korondi Konrád 189
 Kosztiljev, Mihali Alexejevics 77
- La Manna (tanítónő) 135
 Lapillo, Umberto 138, 181
 Leonci, Luigi 135
 Lorenz, Konrad 11
 Lucioli, Mario 80

- Luttor Ferenc 212
Luxardo, Michele 109, 182
- Macchia, Enrico 90, 182
Mackensen, Hans Georg von 45, 48, 51
Maffei, Stefano 90, 104, 129, 131, 134
Makay-Hollósy Ferenc 203
Malacarne, Guido 181
Mameli, Francesco Giorgio 90, 91
Mancini (táborvezető) 113
Marchesi, Enzo 21, 59
Máriássy Zoltán 34, 39, 45, 50, 103, 147–151, 160
Marinelli, Giovanni 159, 162
Marioli, Francesco 135
Marocco, Rosario 182
Marosy Ferenc 198
Marras, Luigi Efisio 47
Marzetti, Mario 181
Mason-MacFarlane, Frank Noel 73
Matrinengo (tanítónő) 135
Maugham, William Somerset 13
Mayda, Giuseppe 24
Mazzolini, Serafino 69, 70, 101, 102, 120, 188, 190, 193, 195, 196, 204, 205
McGaw Smyth, Howard 34
Menci, Giuseppe 209, 210
Mészáros István 203
Mihály, I. román király 82
Miskolczi János 189
Mittica, Domenico 162
Moellhausen, Eitel Friedrich 68
Montagna, Renzo 160, 161
Monti, Ercole 109, 110, 232
Morgan, Philipp 34, 41
Mosca, Oreste 135
Mussolini, Benito (Duce) 15–20, 25–27, 31, 33, 35, 38, 40–51, 63, 64, 67–69, 71, 72, 78, 81–83, 85, 86, 88–91, 93, 95, 97–99, 101–103, 117, 121, 123, 140–143, 147, 148, 150, 153, 157–159, 161–163, 166, 188–191, 197–200, 202–204, 208, 218–222, 227, 232, 233
Mussolini, Edda 38
Mussolini, Rachele 160
Mussolini, Vittorio 63
Muti, Ettore 160
- Náday István 88
Nannini, Umberto 89, 93, 95, 105, 203, 209, 227, 228
Negrin 182
Neulen, Hans Werner 34
Notari, Marcello 138, 229
- Odenigo, Armando 82, 83
Orczy család 113
Ormos Mária 18, 31, 153
Osima, Hiroshi 202
Óvári Papp Gábor 34, 149, 151
- Pagliani, Franz 162
Paikert Géza Károly 133, 134
Palermo, Mario 21
Páll Antal 189
Pallay (ügyvéd) 108
Pareschi, Carlo 159, 162
Pariani, Alberto 198, 199
Pasquali, Giacomo 135
Passalacqua, Antonio Rugiero 90, 93, 172
Pavolini, Alessandro 45, 63, 67, 162, 163, 194
Pavone, Claudio 215
Pepe, Antonio 135
Perrone Capano, Attilio 90, 94, 182–184, 226, 227
Petrován, Oszkár 208
Pietro, Cavalli 91

- Pini, Galeazzo 89, 93, 115, 118, 119,
129, 227
- Pini, Giorgio 22
- Pisenti, Piero 38, 161
- Popovics Andrea 39
- Porron 182
- Prónay Pál 167
- Prunas, Renato 76
- Puntoni, Paolo 76
- Puy Jenő 189
- Quaroni, Pietro 77
- Rahn, Rudolf 29, 60, 89, 151, 195, 196,
198, 199, 234
- Rainer, Friedrich 26
- Rakolczay László 50, 150
- Rassay Károly 179, 180
- Rátz Kálmán 179, 180
- Réti György 31
- Reviczky István 211
- Ribbentrop, Joachim von 51, 68, 97,
99, 156, 187, 188
- Ricci, Renato 67
- Richelmy, Carlo 117
- Riggio, Giovanni 162
- Rintelen, Enno von 48
- Ritschl Gusztáv 149
- Rittchen Károly 211, 212
- Riva, Celso 161
- Roatta, Mario 21, 52, 57, 59, 61
- Romanini, Renato 89, 93
- Roosevelt, Franklin Delano 49, 54,
73, 74
- Roosi, Elio 135
- Rosselli, Carlo 21
- Rosselli, Nello 21
- Rossi, Augusto 69
- Rossi, Elio 179, 181
- Rossi, Francesco 21, 64
- Rossini (tanítónő) 135
- Rotta, Angelo 229
- Ruberti, Silvio 107, 108
- Santelli, Donatella 189
- Sarfatti, Michele 24
- Sárközi József 150
- Schitovszky Margit 150
- Schlucker (mérnök) 210
- Scolari (katona) 113
- Scorza, Carlo 45
- Senise, Carmine 43
- Sesto, Colombo Angelo 181
- Sforza, Fabio 179, 181
- Siccardi (igazgató) 104
- Sombor-Schweinitzer József 174, 176
- Sorrentino, Lambertini 136, 182
- Sréter Farkas 203
- Steengracht, Gustav Adolf 153
- Stendardo, Alfredo 90, 136, 172, 182
- Strong, Kenneth 52
- Sumner Welles, Benjamin 49
- Szabó László 20, 35, 141, 149, 167, 188–
191, 194–196, 198, 199, 208, 220
- Szálasi Ferenc 20, 30, 35, 36, 179, 193,
197–206, 209, 210, 220, 221, 233
- Szász Viktor 149, 212
- Széchényi (gróf) 174
- Szentmiklósly Andor 37, 95, 96, 99,
103, 107, 115, 118, 119, 122, 129,
154, 173, 176
- Szinyei Merse Jenő 37, 133
- Szombathelyi Ferenc 108, 111, 154,
175, 231
- Sztójay Döme 67, 97, 98, 100, 153,
187, 188, 190, 193
- Taliani, Francesco M. 81
- Tamaro, Attilio 42, 69

- Tarabini, Alessandro Marcellino 45
 Tarr László 165
 Taylor, Maxwell D. 58, 59, 73
 Teleki Gyula 104, 122, 176, 189
 Tittolini, Esterino 181
 Togliatti, Palmiro 21, 22, 130
 Tóth Elemér 150
 Toussain, Rudolf 48
 Trabucco, Daniele 28
 Trombadori, Gaetano 135
 Tyler, Royall 98, 148

 Ujszászy István 38, 154, 155
 Umberto, herceg (II. Umberto olasz király) 47
 Utili, Umberto 52

 Vang Csing-vej 80
 Vecchini, Aldo 161
 Veessenmayer, Edmund 17, 156, 157, 187, 193, 198, 221
 Vellani-Dionisi Etele 189

 Vezzalini, Enrico 162
 Vianini, Italo 162
 Viganò, Marino 32, 68, 71, 72, 115, 120, 202, 205
 Viktor Emánuel, III. 13, 42–44, 49, 52, 60, 61, 71, 73, 215, 216, 221
 Villani Frigyes 134, 174
 Vincellér Béla 30
 Voli, Emilio 83, 86, 89–91, 93–95, 106–114, 116, 117, 126, 137–139, 154, 172, 175, 176, 179–181, 183, 230, 232

 Waldmann Béla 182
 Weizsäcker, Ernst von 100
 Werkmeister, Karl 131, 132, 139, 140
 Widmar, Antonio 90
 Wilson, Thomas Woodrow 100

 Zanussi, Giacomo 38, 52, 54, 55
 Zavaglia, Mario 110
 Zavattari, Edmondo 138

Helynévmutató

- Addisz-Abeba 49, 90
Ankara 49, 77, 90, 104, 138, 172
Athén 192
Attersee 210, 211
- Bagni di Lucca 184
Bari (megye) 73, 104
Bécs 37, 91, 99, 180, 181, 212
Belgrád 19, 90, 115, 116, 128, 179,
181, 192, 198
Bellagio 128, 189, 194, 195, 196, 209,
211, 212
Belluno 24, 26
Berlin 16, 19, 25, 47, 58, 78, 85, 89, 93,
95, 98–101, 117, 120, 123, 126, 151,
153, 160, 165, 171, 182, 185, 188,
191, 193, 199, 202, 205, 212, 218, 227
Bern 50, 69, 77, 98, 104, 128, 148, 197
Bologna 130, 183
Bolzano 26
Brescia 24, 182
Brindisi (város) 58, 73, 75, 76, 79, 104
Brindisi (megye) 73
Budapest 16–19, 32, 36, 45, 71, 78,
82, 86–91, 93, 95–98, 101, 102, 104,
106, 109, 110, 115–117, 120, 123,
124, 126–130, 132, 135–140, 146,
148, 150, 151, 153–156, 165, 171,
174, 181, 182, 184–189, 191, 193,
195, 200, 201, 205, 212, 217, 218,
220, 225–227, 230
Bukarest 16, 78, 83, 89, 90, 102, 109,
128, 134, 147, 172, 173, 189, 198
- Caracas 90
Cassibile 55, 56, 74
Cesano Boscone 183
Conegliano 211
Coreglia Antelminelli 184
- Dachau 43
Dáka 112, 113, 165, 166, 228, 229
Debrecen 20, 113, 135, 206
Dongo 31, 45, 162
- Eisenstadt 210
Emilia-Romagna (tartomány) 162
- Feltre 42, 47
Ferrara 162
Firenze 65, 130, 213
Fiume 26, 34, 35, 134, 149, 151, 189,
211
Fossoli 24, 183
- Gargano 160, 202
Genf 99, 154, 194
Genova 181, 213
Gibraltár 73
Gorizia 26
Gubbio 69
- Hamburg 69, 128
Helsinki 50, 69, 198
Hirschegg 43
- Ivánca 200

- Jakarta 90
- Kaposvár 174
- Kefalónia (sziget) 62
- Klessheim 31, 65, 166, 219
- Konstantinápoly 104
- Korfu 62
- Körmend 202
- La Spezia 58
- Lecce (megye) 73
- Lisszabon 49, 52, 54, 55, 104, 154
- Ljubljana 26
- London 51, 61, 198
- Lugnano 194
- Lumezzane 181–183
- Maddalena 44
- Maderno 204, 232, 233
- Madrid 51, 52, 75, 198
- Málta 74
- Mauthausen 90, 99, 135, 136, 179, 181–183
- Melbourne 36
- Messina 213
- Milánó 34–36, 51, 107, 126, 128, 149, 151, 152, 183, 189, 194–197, 207, 208, 212, 213
- Moszkva 77, 83, 90, 192
- München 67, 68, 85, 93, 120, 160, 192
- Nápoly 149, 213
- New Delhi 49
- Nizza 61
- Ortona 61
- Palermo 13, 58, 149
- Pápa 166, 228
- Párizs 60, 192, 212
- Pécs 99, 113, 135, 175
- Peresznye 209, 210
- Pescara 61
- Pola 26
- Ponza 44
- Pozsony 89, 102, 115, 149
- Prága 19, 37, 49
- Rabat 90
- Rastenburg 25, 48, 68
- Róma 14, 15, 21, 25, 34–36, 43–46, 48–62, 65, 67–70, 75, 78, 85, 86, 88, 91, 101–103, 120, 121, 130, 147–151, 155, 157, 160, 163, 184, 188, 189, 199, 204, 212, 213, 215, 216, 226, 233
- Salerno 53, 61, 77
- Salò 30, 45, 70, 120, 162, 174, 187, 189, 195, 196, 203, 204, 207, 209, 220, 233
- Salzburg 210
- San Giovanni di Bellagio 150
- San Sabba 24
- San Sebastian 80
- Sanghaj 80
- Santiago de Chile 49
- Semmering 209, 210
- Sigmaringen 205
- Sopron 202
- Sopronkőhida 192
- Split 62
- Stockholm 50, 104
- Szicília 13, 51, 53, 56, 58, 59, 64
- Szófia 16, 49, 78, 87, 89, 102, 173
- Szolnok 113
- Szombathely 202, 205, 206, 208–210
- Tagliole 184
- Tanger 49

- Taranto (város) 58
Taranto (megye) 73, 76
Tarvisio 149
Tetétlen 112, 113
Tivoli 44, 61
Tokió 199
Torino 51, 59, 109, 126, 149, 213
Trausdorf 210
Trento 26, 232
Treviso 49, 51, 211
Trieszt 26, 34, 128, 149, 151, 189, 211,
213
- Udine 26
Ujszász 112–114
- Varsó 82, 212
Velence 29, 34, 35, 70, 117, 145, 149–
151, 189, 210, 211, 213
Verona 165, 167, 182, 183
- Wiener Neustadt (Bécsújhely) 210
- Zágráb 198
Zürich 165

Summary

Melinda Kindl

PARALLEL CONSTRAINED PATHS

Italian-Hungarian Diplomatic Relations from 1943 to 1945

On 3 September 1943, the Badoglio government signed an armistice agreement with the Anglo-Saxon powers. However, it went public a few days later, which brought about an unexpected situation for all of the parties, as until then only the king and his close circle knew about the ongoing negotiations. From the staff of the Italian embassies, only those in Berlin, Budapest, Sofia and Bucharest had been informed before the Germans cut all forms of communication between Rome and the outside world. The king and the government left the Eternal City on 9 September, and the German army occupied it the next day. The diplomats working abroad were left alone without any directives. The situation became even more complex when Mussolini, following his escape, established the Repubblica Sociale Italiana (in short: RSI), or the Italian Social Republic. All diplomats had to choose whether to commit themselves to the royal government set up in the South (Kingdom of Italy) or to Mussolini and his Republic of Salò.

Beside the envoys, the Kállay government also had to deal with the division of Italy on account of three reasons. Firstly, the Germans explicitly “requested” Hungary to acknowledge the Italian Social Republic. Secondly, Hungary had to be careful not to lose the Allies’ goodwill, including that of the Kingdom of Italy. Lastly, unlike the other countries where the Italian diplomats unanimously decided which side to stand by, there were two Italian embassies established in Budapest. Since the Kállay government acknowledged both regimes, it had to form its own policy towards them.

The Italian embassy in Budapest split into two parties in mid-September. On one hand, Anfuso, the Italian ambassador to Hungary and some of his colleagues committed themselves to Mussolini. When Anfuso left for Berlin, the Fascist envoys quickly followed one another in the autumn of 1943, until Raffaele Casertano, who arrived in Budapest in mid-November, managed to bring considerable stability to the mission. On the other hand, De Ferrariis, the former first secretary of the Italian embassy, now leader of the royal mission, and thus the official representative of the Kingdom of Italy filled the position until 19 March 1944.

It is widely known that the Kállay government attempted to find secret connections with the other side. The exploratory talks have been amply dealt with in the scholarly literature. The novelty of the present work is partly inherent in the fact that it investigates the attitude of the Hungarian Foreign Office towards the Italian diplomats loyal to their king, since it was considered as a way for establishing connections with the Allies. Kállay and his circle took a considerable risk when they tried to make the operation of De Ferrariis's embassy possible, and, hoping that the Allies would give them the credit, they provided the diplomats with protection for as long as they could. At the same time, this volume draws the attention to another aspect of the relationship between the Hungarian government and the royal Italian embassy. Since the Budapest government could not openly state its intention of ending the war, the increasing conflict between Hungary and the Third Empire appeared for a long time in debates about other issues (the Jewish question, the withdrawal of the Hungarian troops from the Soviet frontline or the status of the Italian embassy in Budapest). On the other hand, German reports unambiguously reveal how much attention Berlin paid to the Hungarian view of the Italian events and to the changes in the status of the Fascist embassy in Budapest. Investigations on the Italian-Hungarian diplomatic relations created vivid and (in many cases) parallel pictures on the relationship between the Republic of Saló and Germany, and between Hungary and Germany. This demonstrates clearly the limits on the scope of action of the two satellite states as well as the narrow-mindedness of their policy-makers.

The German could change the chaotic status (as it was considered in Berlin) of the Italian embassies after they have occupied Budapest and kidnapped the staff of the royal embassy and their family members. However, the events of 19 March 1944, surprisingly, did not bring respite for the Italian-Hungarian diplomatic relations placed under dual German guardianship. This book sheds light upon the fact that a very long time passed until the Hungarian government accredited a minister plenipotentiary to the Italian Social Republic. However, on 30 July 1944, in the person of László Szabó, this was accomplished and the dramatic change occurred only after Miklós Horthy's failed exit attempt. The Fascist embassy in Budapest was able to find a common ground with Szálasi's group that came to power on 16 October 1944. Reports show that they started to arrange the Italian visit of the "Leader of the Nation" in great concord and with great enthusiasm, although the reality of such a visit dimmed every day due to the advance of the Allies. Despite the westward movement of the Eastern frontline and the foundation of the Interim National Government in the East, which, in January 1945, capitulated in front of the Soviets representing the Allies, the Arrow Cross ministries in the West worked on – among others – the publication of Mussolini's latest book and the revival of the Italian-Hungarian exchange student program. The Szálasi Government, having been driven out of the country by March 1945, was accompanied by the Duce's diplomatic mission that had decreased to two members. The last report of the Fascist delegation, which split in Austria, became the epilogue of both the era and of the book.

This work could be regarded as the first direct attempt for the reconstruction and periodization of the diplomatic relations between the Republic of Salò, the Kingdom of Italy and Hungary from 1943 to 1945. The investigation has involved an extensive base of sources and scholarly literature. That is, information that could have been found in Hungary about the Hungarian embassies and consulates of the period operating in Italy is fragmentary, at least regarding the relevant data for the diplomatic history of the two countries. Although, the sources kept in Hungary would have been sufficient to write a longer study, not a book. However, the Archives of the Ministry of Foreign Affairs in Rome have provided the author with plentiful documents. Beside the more than 1400 pages of sources related directly to the research

theme, the libraries, as well as the private and public collections found in Rome have given access to the rich Italian historical and memoir literature so far considered to be unobtainable. The (partly published) documents kept in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Germany have further specified the achievements.

Apart from showing the most significant stages of Italian-Hungarian diplomatic history, the present work also intends to offer a detailed insight into such widely known Italian events as the breakout or the Verona trial that have been so far neglected by scholars in Hungary. 8 September 1943 marks a similar break to 19 March 1944 in Hungarian history. One of the scholarly achievements of the book is that it does not only deal with the exit from the war but also draws a parallel with the Hungarian events, and shows how the Italian events influenced the German and Hungarian foreign affairs.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

www.kronoszkiado.hu

